

LA BELLVERNA

Revista de l'Associació Cultural Amics de Teulada

II època - núm. 10 - Teulada, Tardor 2022

LA BELLVERNA

Revista de l'Associació Cultural
Amics de Teulada
II època, núm. 10

Teulada, Tardor, 2022

Consell de Redacció:

Mila Bisquert Salvà

Juanjo Bertomeu Oller

Jaume Buigues i Vila

Joan Ivars Cervera

Direcció, coordinació i maquetació:

Joan Ivars Cervera

Edita:

**Ajuntament de Teulada - Regidoria
de Cultura**

Associació Cultural Amics de Teulada

SUMARI

- Editorial. El cap d'Or, un tresor patrimonial.. 3
- La garlanda de la torre del cap de Moraira (Antoni Banyuls) 4
- La intervenció arqueològica de la torre vigia de la punta de Moraira. (Rubén Vidal)..... 10
- Patrimoni perdut: la casa dels Espinós o de Sant Vicent (Jaume Buigues).....17
- Cuina de poble: Guisat de pelletes de tonyina (Paqui Tere Bertomeu).....20
- La qüestió agrària a Teulada durant la Guerra Civil (Juanjo Buigues)21
- Aurelio Arias, el fotògraf de Teulada-Moraira en l'últim mig segle (José Antonio Roca)....28
- Traçat i construcció d'un rellotge de sol (Vicent Ferrer)30
- L'ACAT es mou 35

Portada: Cap d'Or

Foto: Joan Ivars

Correspondència:

amicdeteulada@gmail.com

Web ACAT:

www.amicdeteulada.net

Núm. ISSN: 2660-5899

Dipòsit legal núm. A 436-2020

Si a Teulada tenim espais del territori amb gran valor patrimonial -que en tenim-, sense dubte el cap d'Or és un lloc d'altíssimes potencialitats en molts aspectes. Ja el nom d'aquest privilegiat espai ens porta a temps en què l'imaginari popular situava en racons amagats d'aquest rocam un tresor d'or i metalls preciosos que els àrabs van abandonar en la seua fugida, foragitats d'aquestes terres, després de tants segles d'haver fet d'aquest el seu espai vital. Almenys és aquesta una de les explicacions de les llegendes i tradicions del poble que així s'han transmès fins als nostres dies.

Incloem en aquest número de *La Belluerna* dos articles de gran interès amb estudis centrats en el cap d'Or, un de l'arquitecte Antoni Banyuls i l'altre de l'arqueòleg Rubén Vidal, prestigiosos investigadors, benissers els dos, que han fet importants aportacions per al coneixement de dos temes d'estudi: Antoni Banyuls és el responsable de la restauració de la torre de guaita, sobre la qual ja fa algun temps va donar a conèixer un important treball d'investigació de l'origen d'aquesta construcció de vigilància de la costa i que ara, amb la seua repristinació segons el model original, ens presenta una fesomia de la torre desconeguda fins als nostres dies.

Per la seua banda, Rubén Vidal, és el director de les excavacions que estan duent-se a cap en aquesta mateixa torre i en l'aljub adjacent. Amb aquests treballs s'han descobert noves estructures i han aparegut diversos materials que ens ajuden a conèixer millor com estava bastida la torre en el seu estat primitiu, dades que han servit per a una millor restauració i rehabilitació d'aquest important edifici, testimoni de fets històrics al llarg de molts segles. També s'han començat les primeres prospeccions per a conèixer el poblat ibèric situat al voltant de la torre.

No podem oblidar que pròximes a aquestes zones d'estudi i treballs d'investigació hi ha reserves de flora, que preserven espècies de plantes que necessiten d'aquesta protecció, per tal que continuen formant part d'aquest paisatge vegetal.

I per completar aquesta riquesa patrimonial, esmentem la cova de la Cendra, també a les immediacions del cap d'Or, emblemàtic jaciment prehistòric, objecte d'estudi de grans investigadors que han aportat interessantíssims treballs sobre un espai dels més antics del Mediterrani occidental.

Tot un ric patrimoni que esperem que es pose en valor i es conserve com cal, per tal que no es destruisca per afanys inconfessables de la modernitat.

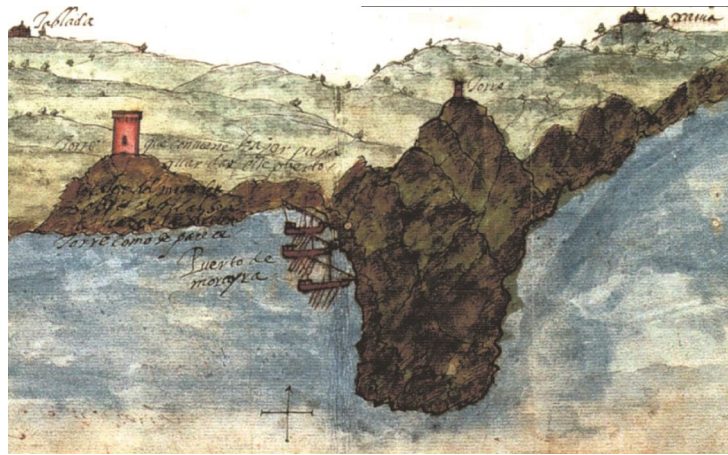
La garlanda de la Torre del cap de Moraira: Controvèrsia i vigència d'aquest dispositiu en les torres de defensa del litoral valencià a la fi del segle XVI

Antoni Banyuls i Pérez Arquitecte. Grup de recerca *gi-MAP* Universitat d'Alacant

1. Introducció

En 1596 Cristóbal Antonelli, enginyer reial destinat a les fortificacions de la costa de l'antic regne de València, dibuixava, des de la mar, una vista del port i cap de Moraira amb el qual venia a assenyalar l'existència d'un problema específic de condició geogràfica en la fortificació del territori litoral que exigia donar solucions distintes davant les diferents necessitats de fortificació. Per una banda deixar garantida la continuïtat del sistema de vigilància i guaita des de les visuals en altura al cim del promontori i, per l'altra, poder fer front amb l'ús de l'artilleria als vaixells enemics en una temptativa d'incursió i accés al port. La proposta de Cristóbal Antonelli, concretada en el seu dibuix, passava per proposar l'edificació de dues torres, una dalt del cap i l'altra a baix al port, amb diferent tipologia en correspondència amb el seu emplaçament i la funció que havien de desenvolupar. Les torres de guaita del litoral valencià havien estat edificades uns pocs anys enrere, entre 1553 i 1558, a instàncies del virrei Bernardino de Cárdenas, duc de Maqueda, i tenien com a finalitat la descoberta a la mar davant la presència de naus enemigues, turques i barbaresques, i, en la mesura del que fou possible, descobrir les cales on aquestes pogueren resguardar-se. La continuïtat al llarg de tot el litoral valencià i integració en un únic sistema d'aquestes torres permetia una ràpida comunicació dels avisos i alertar a la població. Amb aquest objectiu la seua implantació fou la de situar-les en els punts més elevats del relleu

del litoral per tal d'augmentar la l'efectivitat del sistema el més possible amb la construcció del mínim nombre de torres. Esdevingueren així unes torres generalment flaques i esveltes amb una important alçada mitjançant la disposició de dues o tres cambres per tal d'augmentat el seu abast visual.

Dibuix de l'enginyer reial Cristóbal Antonelli de la badia del port i cap de Moraira amb les dues torres proposades. La del Port encara per a edificar (ca. 1595).

2.-De les torres de guaita a las torres artillades amb garlanda. Els projectes de fortificació de Joan Baptista Antonelli per als ports de Xàbia i de Moraira (1563).

En 1561 l'enginyer italià al servei de la Monarquia Hispànica Joan Baptista Antonelli, fou comissionat per a recórrer el litoral valencià i donar el seu parer sobre l'estat de les fortificacions existents i necessitats de defensa de l'antic regne de València. Després dels dos viatges de reconeixement efectuats eixe any i el següent, evacuava en 1563 un informe on recollia la primera relació de les torres alçades deu anys abans pel duc de

Maqueda. Joan Baptista Antonelli valorava relativament el funcionament d'aquestes torres en la mesura que significaven un avanç qualitatiu respecte del sistema medieval anterior de vigilància autònoma duta a terme pels mateixos pobles amb territori costaner. No obstant això, considerava que a més de insuficients eren també inadequades per a les noves exigències de la guerra moderna amb l'ús de l'artilleria, cada vegada més generalitzat, des de mitjans del segle XVI. Calia aleshores superar les limitacions d'un sistema preventiu de vigilància de la costa amb noves concepcions per a les torres de forma que pogueren exercir una acció ofensiva mitjançant el batre de l'artilleria disposada a dalt d'elles.

Per a J.B. Antonelli la finalitat era aconseguir un control efectiu de tots els punts febles amb una fortificació artillada que impedira el desembarcament dels vaixells enemics en aquells llocs on era possible. Per això va proposar la reconversió de les flagues i esveltes torres de guaita en efectius punts de força ofensiva mitjançant l'adequació constructiva amb reforços del cos o base d'aquestes i, sobretot, la implementació al capdamunt del que anomenaven garlandes: unes plataformes volades sobre permòdols en la coronació que permetien ampliar al capdamunt l'amplària del trespol i possibilitar la disposició de peces d'artilleria i la seua maniobra.

A la torre del cap de Moraira edificada, pel duc de Maqueda, proposava construir-li una garlanda i dotar-la, a més d'un canó pedrer, també d'un morter amb el qual, per el seu tir parabòlic, podria també cobrir les cales de la cara nord del cap i part de la rada que queda oculta a la visual de la torre.

J.B. Antonelli, en el seu informe de 1563, fou el primer en proposar la fortificació dels ports de Xàbia i Moraira que, al seu parer, eren els de major consideració, després dels principals del regne que calia tenir en compte al tractar-se de

ports naturals amb molta capacitat per poder reunir-se molts vaixells al resguard dels vents dominants amb els elevats promontoris del cap de Sant Antoni i del cap de Moraira i que sovint els havien fet servir els enemics en els seus desembarcaments. Per això proposava l'execució de torres fortes que defengueren els dos ports.

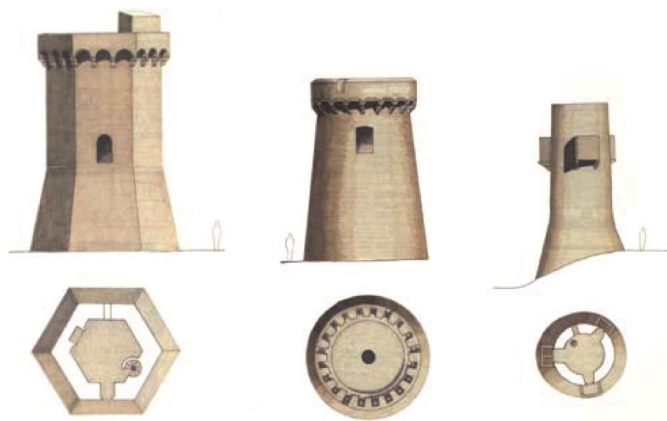
Aquestes noves torres projectades per J.B. Antonelli comptarien ja amb una nova concepció de torres artillades. Les havia projectat de planta hexagonal, adaptades a la seua finalitat i que per la seua importància i exposició serien especialment fortes, gruixudes i amb garlandes, pensades per a la seua funció exclusivament ofensiva ja que la vigilància quedava assistida per les torres existents a dalt dels referits caps. Les torres per als ports de Xàbia i Moraira, i de la mateixa manera com passà amb la resta de les actuacions que havia proposat J. B. Antonelli en 1563 per a la defensa del regne, no aplegaren a ser executades davant el seu elevat cost, inassolible per a les viles valencianes que les l'havien de sufragar.

3.-Les noves propostes tipològiques de torres per al port i cap de Moraira (1596).

Així les coses la proposta de J. B. Antonelli per a edificar una torre que defensara el port de Moraira cauria en l'oblit per més de vint anys. No seria fins 1585 quan el capità Juan d'Acuña en la visita i relació que feu sobre l'estat de les fortificacions de la costa valenciana tornà a assenyalar la necessitat de la seua edificació, essent, a més a més, que la torre de guaita a dalt del cap de Moraira havia estat derruïda pels corsaris algerians uns anys abans (Banyuls, Boira, Lluésma, 1996).

No obstant això, la torre del port de Moraira encara no es concretaria, amb un projecte i dotació econòmica, fins deu anys més tard, en 1595, en el darrer any de govern del virrei Francisco de

Montcada, marquès d'Aitona, que havia donat nou impuls a les obres de fortificació del litoral, i que recollia el seu successor, el marquès de Dénia, Francisco de Sandoval i Rojas, anomenat virrei, poc després, el juny d'aquell mateix any.

Comparació tipològica de les torres costaneres edificades al litoral valencià: Torre del port de Xàbia, Torre del cap de Moraira a Teulada i Torre del Portitxol a Xàbia.

L'empenta duta a terme pel marquès d'Aitona a les obres de fortificació del litoral del regne es centraren en executar actuacions en la més des-emparrada costa de ponent i havien estat assessorades de l'enginyer reial Cristóbal Antonelli, nebot de Joan Baptista, que des de 1583 fou designat per a ocupar-se de les obres del patrimoni reial i de la fortificació en l'antic regne de València, molt probablement a recomanació del seu oncle i mestre. Cristóbal Antonelli s'encarregaria de revitalitzar, no casualment, alguns dels projectes d'aquest a la costa de ponent com foren el de les torres de la cala Foradada a Oriola o la del monestir de la Santa Faç a Alacant i concretament a la Marina els projectes de la torre hexagonal per al port de Xàbia, les muralles de terra a la vila de Benidorm o també les torres projectades per a l'illa de Benidorm i el port de Moraira. Altres projectes, entre els anys de 1596

i 1610, foren nous i vingueren donats per les circumstàncies de la previsió de desmantellament del fort de Bèrnia i l'expulsió dels moriscos com fou el projecte per fer noves torres Altea, la del Cap Negret i del Mascarat i la mateixa planificació de la vila nova d'Altea. En definitiva barrar tota aquella badia i perillós accés al interior del territori, per a quan el fort de Bèrnia ja no fos suplint la seua comesa.

Entre les obres de Cristóbal Antonelli d'aquests anys i junt a la reconstrucció de la torre del cap de Moraira que ja li vàrem atribuir (Banyuls, Boira, Lluesma, 1996) hem d'afegir ara també la torre del Mascarat a Altea, el baluard de la Peça a Calp i molt probablement la traça per a la fortificació en 1590 del primitiu recinte

emmurallat de l'església de Santa Caterina de Teulada i la mateixa traça de l'extensió urbana de la vila de Teulada, la vila nova, la qual es projectaria cap a 1610, a la finalització de l'obra nova de l'església executada pel mestre Joan Cambra que, pensem va vindre a Xàbia el 1595 per executar les obres de les torres de Moraira.

No obstant l'ascens del marquès de Dénia com a virrei de València el 1595, tot i que recolzà la necessitat d'executar les antigues propostes de les torres del port de Moraira i de l'illa de Benidorm, va suposar, una vegada més, la introducció de nous criteris per als projectes engegats i, tot sembla, l'enfrontament amb Cristóbal Antonelli.

Així, en març de 1596, el marquès de Dénia havia fet confrontar, de forma interessada, el projecte de la torre que havia fet Cristóbal Antonelli per al port de Moraira (l'altra torre de dalt del promontori, la que hui és, estava tot just acabada d'executar) amb un altre projecte que havia demanat al comanador de l'ordre militar de Sant Joan, fra Ximén Pérez Fachs "que es matemático

y muy práctico en las fortificaciones a lo moderno”. Essent aquests projectes objecte de controvèrsies i recels professionals entre els dos experts en la moderna ciència de la fortificació. Aquesta confrontació posava de manifest, a més de la desafecció del marquès de Dénia cap a C. Antonelli, el qüestionament d’aquell dispositiu tècnic de les garlandes per a les torres artillades.

Les dues torres projectades eren torres grosses, molt fortes, atalussades i amb una amplària i alçada de mesures semblants, en realitat petites fortalezes, pensades en funció de l’artilleria, tant per a ser menys vulnerable al impacte de bateries com per a suportar varies peces d’artilleria. L’antecedent d’aquests tipus de torres eren les poques que havia fet edificar en el litoral valencià el virrei Vespasià Gonzaga, també expert en la ciència de les fortificacions a la moderna.

El projecte de torre proposat per Cristóbal Antonelli seguia pràcticament el mateix tipus que la que havia edificat poc abans a Oriola, amb una planta redona de cinquanta tres pams a la base i cinquanta cinc pams d’alçada fins a la plataforma superior. Disposava de dos cambres, una per sobre l’altra, cobertes amb volta i quedava terraplenada en el terç inferior de la seua l’alçada total.

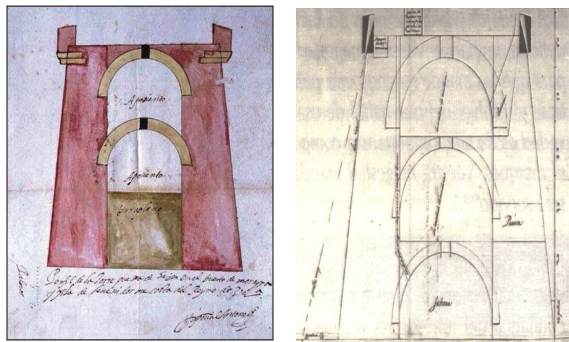
Els murs tenien una gruixa de setze pams a la base i disminuïen en alçada de cada 10 pams un. D’aquesta manera quedava una plataforma superior per a maniobrar l’artilleria de quaranta-un pams de diàmetre. La diferència més significativa, però, era que la torre quedava coronada per una garlanda formada per un gruixut parapet de cinc pams de grossària i cinc pams d’alçada que descansava per sobre dos ordres de mènsules de pedra picada que volaven tres pams per fora del cos de la torre. El parapet s’ancorava en el dos pams restants sobre la fàbrica de la torre deixant una plataforma lliure per a l’ús de l’artilleria de 37 pams de diàmetre. En el perímetre del parapet

s’obririen tres o quatre troneres orientades convenientment per actuar les tres peces d’artilleria que havien d’allotjar-se. Aquest disseny de la garlanda era el mateix que havia fet a la torre de la cala Foradada d’Oriola i que també havia acabat d’executar, amb un menor diàmetre, en la reconstrucció que havia fet de la torre mes menuda a dalt del cap de Moraira.

La torre que proposava el comanador Fachs presentava una traça semblat en proporcions a la projectada per Cristóbal Antonelli. Era troncocònica de base una poc més ampla, seixanta pams de diàmetre i cinquanta-quatre d’alçada fins la plataforma. A dalt, la plataforma estava rematada, no per una garlanda sinó per un parapet sense quasi volada i en continuïtat amb el mur el qual deixava una plataforma lliure per a l’artilleria de quaranta pams de diàmetre. També disposava de dues cambres superposades però per sobre un aljub en la base, prescindint del terraplenat proposat per C. Antonelli. Així i tot, hi havia diferències qualitatives com era l’amplària de la base que superava l’alçada i amb murs de major talús, perdent un pam de cada set. A més a més la volta de la cambra superior anava més reforçada compensant la pèrdua de gruixa dels murs en aquesta elevació.

No obstant, el més destacable de tot fou el debat sobre l’eficiència de l’ús de les garlandes en aquestes torres de defensa marítima proposades quaranta anys abans per Joan Baptista Antonelli i emprades en la costa valenciana en les torres edificades per Vespasià Gonzaga. El comanador Fachs feia una dura crítica d’aquestes garlandes i qüestionava la seua eficàcia: «Atormentando tanto la artillería a los edificios...no conviene que se fabrique en las torres fábrica débil y costosa como serían las guirmaldas sino macisa para que sea de durada...”. També fundava la seua valoració negativa en que no defensaven tampoc a la torre de un possible assalt que el més proba-

ble seria fer-se amb escales de mà, les quals posarien per fora la garlanda evitant així el tir per les troneres verticals disposades entre els permòdols, a més a més que la important gruixa de cinc pams dels parapets de C. Antonelli no permetria als defensors el poder aplegar a aquestes escales recolzades per fora de la garlanda.

Dissenys per a la torre del port de Moraira 1595. A l'esquerre la traça de Cristóbal Antonelli i a la dreta la del comanador de l'ordre de Sant Joan Fra Ximén Pérez Fachs

Com a alternativa a la garlanda proposava un parapet més prim que tan sols volava una mica, sense permòdols, per fora del talús de la torre per tal de permetre unes petites espitlleres que protegiren de picar la base de la torre, cosa que també era la funció de les troneres redones que havia dissenyat C. Antonelli en la garlanda executada en la torre del cap de Moraira. Pensava Fra Ximén Pérez Fachs que d'aquesta manera el parapet quedava millor encastat a la fàbrica del mur, en realitat com el parapet proposat per C. Antonelli, i estalviava en el cost de la gruixa ja que també aquesta tan sols seria la necessària per a suportar l'impacte del tir d'arcabussos.

L'alçada del parapet i garlanda també era qüestionada per el comanador Fachs el qual opinava que en ser aquests alts protegien els que estaven dalt la torre però impedièn que l'artilleria poguera orientar-se lliurement en qualsevol punt de del perímetre de la plataforma i per això havia que obrir nombroses canoneres en totes direccions amb la creació de molts punts dèbils per on els

soldats confiats de estar resguardats podrien rebre un tir d'arcabús: “Confiados de las partes altas del parapeto serán descubiertos y en el mesmo punto offendidos de los tiradores que de mosquete les darán una roziada qual cada día vemos”.

Però per altra banda opinava que els parapets devien ser de menys alçada -recordem que els de les torres de C. Antonelli, com la del cap de Moraira tenia cinc pams- per a que els canons pogueren passar a ran del seu remat i així orientar on fos necessari sense cap constrenyiment tot i que els artillers de la torre es quedaren així més exposats. Això, però, era secundari al principal objectiu de les torres marítimes: “el que guardara estas torres no está obligado a guardar la campaña si no la mar con la artillería”. Respecte d'aquesta qüestió Cristóbal Antonelli es reafirmava en el seu disseny de garlanda i proposava que les obertures de les canoneres tingueren uns rebaixos per posar taulons de fusta de llevar i posar amb quatre o cinc dit de gruixa per a resistir un possible tir d'arcabús mentre estigueren carregant les peces d'artilleria. Sobre l'alçada del parapet s'emparava en la inoperància d'aquelles fortificacions com la d'Altea que no disposaven de parapets amb suficient gruixa i alçada per protegir a soldats i artillers: “le a parecido en lugar de guirnalda haçer un cordon en dichas torres que salga afuera no más de un palmo con unos agujeros muy pequeños para solo ver a los que queran minar o picar la torre y no para ofenderles por allí, y con un parapeto muy delgado y baxo que no abrá quien esté a la defensa y esto se ha visto por experiencia en la fortaleza de Altea que s en la costa deste Reyno que por estar el parapeto bajo los moros escopeteaban por de fuera y no avía quien se pudiesse asomar para poder tirar el artillería y assi se llevaron un navío que avía junto a la fortaleza, lo mesmo ycieron en la forteça que ay en los Alfacs de Tortosa estando yo ally”

Cristóbal Antonelli, contràriament a la opinió del comanador, defensava l'ús de les garlandes en les torres i referia el fet que havien estat emprades pels prestigiosos experts que s'havien ocupat de l'edificació de les torres als regnes de Múrcia i València, els quals havien estat el seu oncle Joan Baptista Antonelli i el virrei Vespasià Gonzaga. Cristóbal, a més a més, havia millorat i actualitzat el disseny de les solucions anteriors per tal d'introduir noves consideracions adaptant les solucions tècniques i constructives a l'experiència pràctica dels esdeveniments com s'extrau del debat suscitat de les torres de Moraira i es reflecteix en les torres projectades, els contractes de les obres i en l'exemple de la construcció de la garlanda que executà a la torre del cap de Moraira que ara afortunadament, i com a fita en la història de la tècnica de la fortificació hem pogut recuperar.

La discrepància d'opinions dels dos experts, posades per escrit, com també els dibuixos i els models en fusta que es feren de les dues propostes per a la torre del port de Moraira, foren remeses pel marquès de Dénia a Felip II per a que, examinades les propostes, es decidira de quina de les dues formes s'havien de construir, a l'hora que el marquès sol·licitava també una resposta urgent donada la premer i necessitat de la seua construcció.

El setembre de 1596, el Consell d'Aragó, va resoldre -sense justificació escrita, ni referència alguna al projecte del comanador Fachs- ordenant l'execució de la torre projectada per Cristóbal Antonelli. Aquesta, però, mai aplegà a ser edificada. Les dificultats financeres de 1597, però sobretot, la successió de la Corona amb l'òbit de Felip II el setembre de 1598 -que reportaria al marquès de Dénia uns ascens polític sense límits- expliquen ben aviat la paralització del projecte. Des de 1599 aquelles presses per fer la torre de Moraira s'havien acabat: els in-

teressos per al V marquès de Dénia i aquell any ja duc de Lerma i alter ego de rei Felip III, eren ja uns altres.

La Torre del cap de Moraira de Cristóbal [Antonelli](#) amb les obres de restauració de la garlanda (2020).

Bibliografia

- Banyuls A., Boira J.V., Lluesma A. (1996). *Arquitectura i control del territori: la defensa del litoral de la marina Alta al segle XVI*. Institut de Cultura Juan Gil-Albert Ed. Alacant.
- Boira J. V. (2007). *Las torres del litoral valenciano*. Conselleria d'Infraestructures i Transport Ed. València.
- Cámara A. (1991). "Las torres del litoral en el reinado de Felipe II: una arquitectura para la defensa del territorio (y II)" en *Espacio, Tiempo y Forma*, Serie VII, Hª del Arte, T.4 Ed. Madrid.
- Espinós A., Polo F. (1985). *Xàbia. Anotaciones históricas de una villa mediterránea*. Ed. Ajuntament de Xàbia.

La intervenció arqueològica del projecte de restauració de la Torre Vigia i de l'Aljub de la punta de Moraira.

Rubèn Vidal i Bertomeu

Introducció

El present article fa al·lusió a la intervenció arqueològica realitzada com a conseqüència de l'execució del projecte de Restauració de la Torre defensiva del Cap d'Or, i Estudi, Consolidació i Posada en Valor de Poblat Iber de la Punta de Moraira.

L'espai físic i geogràfic

L'edifici objecte d'estudi està localitzat dins del perímetre pertanyent a la zona coneguda com la Punta de Moraira o Cap d'Or, ubicat a l'extrem meridional del terme municipal de Teulada, concretament a la zona oriental del litoral. Es tracta d'un massís calcari que abasta una superfície d'unes 28.3043 ha, i s'endinsa dins la línia de costa 1 km aproximadament.. La major part de la superfície està molt accidentada, llevat de la banda superior central molt a prop del cim on el terreny forma una mena de terrassa lleugerament plana, que s'estén de Nord a Sud abastant la major part de la superfície de la meitat central del cap. Aquesta àrea abasta una superfície aproximada de 2000 ha, i hi és a una altitud de 165 m respecte el nivell de la mar. En aquest punt és on tradicionalment s'han assentat les diferents civilitzacions que han poblat el cap al llarg de la història, i al cim és on s'ubica la torre del Cap d'Or. L'ocupació quasi continuada d'aquest indret al llarg dels segles està relacionada amb la proximitat a la mar i a l'existència d'un fondejador natural com és el Portet, fet que des del

període protohistòric ha condicionat en gran mesura el poblament de l'indret.

L'edifici

Vista frontal torre (estat previ)

Aquest és un edifici històric i emblemàtic del municipi, que forma part de l'arquitectura defensiva i de guaita del litoral valencià. Aquest esdevé un exemple de l'arquitectura militar defensiva referida aquest període històric (segle XVI), i és un clar testimoni del modern concepte de les fortificacions artillades destinades a complir les funcions defensives així com de guaita. La seua rellevància patrimonial resideix tant en el punt de vista arquitectònic com històric, a més comptant amb una especial singularitat donat que es tracta de l'única torre del litoral comarcal en què s'ha conservat la garlanda com testimoni arquitectònic destacant tant a nivell comarcal com supracomarcal, de fet va estar declarat BIC l'any 1995.

L'estudi arqueològic s'ha centrat fonamentalment en dos àrees d'actuació, independents entre elles i localitzades en elements i sectors diferents, però que han format part del mateix conjunt cultural i han estat afectades pel mateix projecte de restauració. Aquestes han estat:

L'àrea A que ha compres les instal·lacions pertanyents a la torre i l'aljub

L'àrea B que ha abastat de manera parcial la superfície pertanyent al jaciment arqueològic.

El present article fa referència a la intervenció arqueològica realitzada a l'àrea A, pertanyent a la Torre i l'aljub, concretament ens centrarem en la intervenció realitzada a la torre. La fase referida a la intervenció arqueològica de la torre realitzada ha tingut una durada aproximadament d'uns 40 dies.

Descripció de la intervenció

L'estudi arqueològic s'ha basat fonamentalment en la consecució de tres tipus d'activitats: La intervenció arqueològica realitzada s'ha basat fonamentalment en la materialització de dos tipus d'activitats, aquestes han estat:

El seguiment arqueològic de les obres derivades del projecte arquitectònic.

L'excavació arqueològica dels diferents sectors delimitats.

La primera fase de l'estudi arqueològic ha estat la referida als treballs de seguiment arqueològic, aquestos s'han centrat fonamentalment en dues àrees d'actuació localitzades en elements i sectors diferents, però que formen part del mateix conjunt arquitectònic i han estat afectades pel projecte de restauració. El sector A abastava de manera completa la superfície dels diferents espais de la torre

La segona part de l'estudi arqueològic, ha estat la referida a l'excavació arqueològica pròpiament dita. La zona afectada per l'excavació arqueològica, s'ha centrat íntegrament en l'edifici de la torre (sector 6).

Aquesta, de planta circular i secció cilíndrica, ha abastat de manera completa el cos i els dife-

rents elements arquitectònics que conformen l'edifici, cobrint els diferents espais tant interns com externs, comprenent una superfície aproximada d'uns 780 m². L'àrea pertanyent a aquesta es va subdividir en 4 sectors independents, diseminats dins del perímetre de l'edifici, aquestos han estat els següents:

El **sector 6.1**, localitzat en la banda superior de l'edifici, s'ha centrat en la plataforma superior de la torre, aquest ha comprés de manera completa els diferents elements arquitectònics que conformaven tota la plataforma superior.

Vista frontal restes garlanda (sector 6.1)

El **sector 6.2**, localitzat a la banda superior interna de l'edifici, s'ha centrat en la cambra interior o habitatge de l'element. Aquest sector ha comprés de manera íntegra els diferents elements que conformen la cambra de l'edifici.

El **sector 6.3**, localitzat a la banda inferior central de l'edifici, s'ha centrat en la base central o terraplenat de la torre, aquest comprenia de manera parcial la base inferior del cos de l'edifici, abastant tant el sector extern com intern.

El **sector 6.4**, localitzat en la banda occidental dels paraments externs superiors, abastant les restes pertanyents al replanell que connectava la cambra amb la plataforma exterior.

En definitiva l'àrea objecte d'estudi ha abastat de manera completa els diferents sectors que simultàniament o posteriorment han restat afec-

tats pels treballs derivats de la intervenció de restauració i consolidació de la torre.

El projecte de l'excavació arqueològica s'ha basat en l'excavació d'un conjunt de quatre sectors

arqueològics (6.1, 6.2, 6.3 i 6.4) de plantes i mesures variades, que abastaven la superfície total dels sectors delimitats amb interès des del punt de vista científic i arqueològic.

Descripció de les troballes

La intervenció realitzada ha obtingut uns resultats positius pel que fa a la detecció de nivells arqueològics. El conjunt format per les troballes arqueològiques documentades durant aquesta intervenció es caracteritzen per ser modest i bastant variades. A grans trets està representat fonamentalment per dos tipus d'elements, per una banda trobem les restes de cultura material pertanyents als diferents nivells d'ocupació de les fases cronològiques de l'edifici i per l'altra les restes pertanyents als elements arquitectònics de les diferents fases constructives.

El conjunt format per les restes de cultura material documentades, ha estat bastant escàs, amb un nombre de fragments molt exigü. Aquest està format en un 90% per materials ceràmics pertanyents a les diferents adscripcions culturals i cronològiques del jaciment. Dins d'aquest conjunt el

gros dels materials ceràmics arreplegats resten enquadrats dins de període històric que comprenen les fases cronològiques més modernes de la seqüència cronològica de l'edifici, vinculades al període modern i contemporani (segles XVI, XVII, XVIII, XIX). Altre fet a destacar ha estat la documentació d'un petit conjunt de restes materials adscrites als horitzons culturals antics (ibèric antic, ple i tardà), amb un percentatge menys nombros i variat, constituint un escàs 10% de tot el conjunt de materials documentats.

Aquestes estan compostes per dos tipus de materials per una banda trobem les restes de fragments ceràmics (principalment vernís negre i terrisses ibèriques) de xicotetes mesures i molt rodats, i per l'altre el referit als materials de natura pètria, aquest bastant més nombros, esta representat per blocs i carreus de mitjanes i grans dimensions.

Ambdós materials originalment formaven part dels nivells d'ocupació romana, durant l'època moderna i contemporània varen estar reutilitzats, modificant la seva posició original i passant a una posició secundària. Quant als materials ceràmics de granulometria menuda, varen ser emprats com a àrids dels morters de calç i utilitzats per a lligar l'obra de maçoneria i carreuada. En el cas dels blocs calcaris varen estar reutilitzats passant a formar part de la fàbrica constructiva dels paraments externs i interns de la torre renaixentista.

Respecte al conjunt d'elements arquitectònics documentats durant la intervenció, aquest ha estat bastant nombros, representa un 90 % de les troballes materials documentades durant la intervenció. Està format per un conjunt ampli d'elements pertanyents als diferents espais que conformen l'edifici, malgrat que alguns d'ells compten amb un estat de conservació parcial, la intervenció realitzada ha permès la documentació de manera quasi completa de la major part dels elements. A

Vista frontal restes armari cambra

grans trets, destaquem tres conjunts d'elements segons la funcionalitat dels espais (**6.1**, **6.2**, **6.3** i **6.4**) on s'ubiquen físicament.

El conjunt d'elements pertanyents al sector **6.1**, es caracteritza per ser bastant nombrós i variat. Aquest, de caire defensiu i de guaita està compost per tot un seguit d'elements que conformaven la plataforma i la garlanda de la torre. Enquadrats cronològicament en la primera fase de la torre (F:II), i pertanyents a l'alçat de la garlanda original de la torre s'han documentat les restes parcials del paraments de la mateixa. Localitzats a la banda septentrional estan formades per ambdós permòdols amb els arquets i el parapet, tots ells realitzats amb pedra tosca. Pertanyent aquesta mateixa fase cronològica, als límits de la base de la plataforma, també s'han documentat les restes pertanyents al paviment extern de la mateixa, compost per un total de 35 carreus de pedra tosca o mares local de grans dimensions i ben facetats i lligats amb morter de calç s'estenen per quasi tota la meitat oriental.

Al límits de l'angle nord-oriental fitant amb l'alçat dels paraments, també es varen exhumar les restes pertanyents a l'estructura que allotjava la base per al pal de la bandera i de les senyals de fum.

Enquadrats a la segona fase cronològica de la torre (F:III), pertanyents a l'alçat de la platafor-

ma a la banda septentrional s'han documentat les restes parcials pertanyent als paraments de la plataforma, amb una fàbrica de paredat de maçoneria de blocs calcaris lligats amb argamassa i als enlluïts externs. A la banda inferior, al nivell de sòl de la plataforma s'han exhumat les restes pertanyents a dos nivells diferents de paviments de la mateixa. A l'angle nord/occidental es varen

Vista general restes ximenera

localitzar les restes parcials pertanyents a l'estructura de desguassament de les aigües de la plataforma.

Pertanyent a la fase constructiva de l'edifici, s'ha documentat un conjunt d'elements localitzats a la cambra interior o habitatge de la torre (sector **6.2**) i es caracteritza per ser bastant nombrós i complet. Malgrat el precari estat de conservació de la major part dels elements localitzats, com a resultat de les diferents accions i transformacions que ha sofert l'edifici al llarg de la seva existèn-

cia, destacant sobretot els atacs piràtics i la restauració soferta al llarg dels anys 90.

A grans trets destacariem tot un seguit d'elements enquadrats en la segona fase cronològica, que ens permeten conèixer de manera bastant completa la distribució interna i externa de la cambra. En primer lloc hem documentat les restes pertanyents al parament intern de l'accés original de la torre, localitzat en la banda meridional, aquest bastant deteriorat estava delimitat mitjançant una brançalada d'obra de paredat de carreus de tosca i el sòl està realitzat mitjançant l'obra de maons de terrissa.

A la banda frontal es localitza l'estructura pertanyent a la xemeneia. De planta quadrada i secció rectangular, es conserva de manera quasi íntegra, llevat dels límits superiors. Està realitzada mitjançant l'obra de paredat de maçoneria de blocs calcaris travats amb argamassa, els paraments interns estan revestits mitjançant un enlluït de calç, i el sòl està amb l'obra de taulells ceràmics lligats amb morter de calç.

Vista general nivells inferiors interns torre
(sector 6.3)

A la banda oriental a 1m del nivell de sòl s'ubiquen les restes parcials pertanyents a l'armari de la estança, on normalment es guardava la pólvora. Aquest compta amb un estat de conservació bastant dolent, de planta rectangular i secció quadrada, tenia els paraments externs

realitzats mitjançant l'obra de paredat de maçoneria de blocs calcaris i la banda interna està obrada amb taulells de terrissa. A la banda meridional/oriental al sòl s'han exhumat les restes pertanyents al negatiu de l'arrancada de l'escala que s'estenia des de la banda meridional al llarg de l'alçat oriental fins a la meitat septentrional, on es localitzava l'accés interior de la cambra a la plataforma, ubicat dalt de la xemeneia. Aquesta es conserva de manera parcial, únicament s'han pogut documentar el nivell de sòl del batedor, i el replanteig dels graons marcat amb carbonet.

Enquadrats en la tercera fase cronològica (F:III) s'han documentat les restes parcials d'una arrancada pertanyent a una segona escala, de la qual no ha quedat cap vestigi, llevat de l'empremta de les restes de morter de calç en el nivell de sòl.

Al nivell de sòl també s'han documentat les restes parcials pertanyents a un segon nivell de paviment realitzat mitjançant l'obra de taulells de fang lligats amb morter de calç.

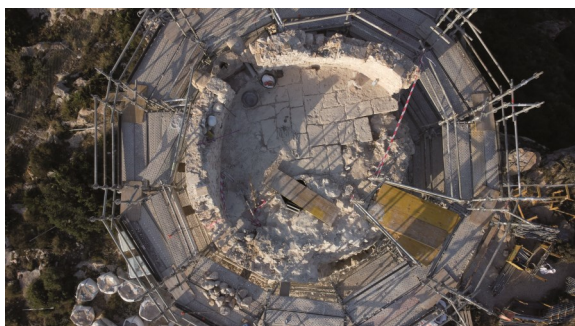
Quant al conjunt d'elements pertanyent a la darrera fase cronològica de l'edifici (F:IV), aquest es caracteritza per ser complet i homogeni. En aquest sentit s'han documentat tots els elements localitzats en l'espai estudiat. Al nivell inferior s'han documentat les restes pertanyents al sòl o paviment de la cambra. Aquest estava compost per una capa de formigó, homogènia i de tonalitats grisoses. Els paraments interns de l'estança havien estat totalment reformats, cegant els diferents buits i obertures pertanyents a les estructures anteriors mitjançant l'enlluït d'una capa de ciment de tonalitats grisoses uniforme i de gran compacitat que s'adossava directament sobre els paraments interns de la cambra.

La intervenció realitzada al sector **6.3**, ha obtingut uns resultats positius i bastant reveladors per a la interpretació de l'edifici, malgrat les modestes dimensions de l'àrea estudiada.

En aquest sector s'han documentat les restes arquitectòniques pertanyent a les fases antigues de l'edifici. Aquestes estan formades per un conjunt d'elements reduït, articulat al voltant de dues fases cronològiques.

Enquadrats a la fase I de l'edifici, es va documentar de manera parcial les restes pertanyents als paraments inferiors (externs i interns) de la torre primigènia enderrocada en 1583. Aquestos conformaven el basament inferior de l'edifici, de grans dimensions i estan realitzats a obra de paredat de maçoneria de carreus calcaris de grans dimensions travats amb argamassa. Donades la modulació i el tipus de facetat dels carreus, aquestos semblen haver estat estrets de les estructures pertanyents a la fase romana del jaciment arqueològic limítrof. Situat en la banda interna del cos inferior també es va documentar el nivell de terra que conformava el terraplè i rebria el cos inferior de l'edifici. Aquest està compost per terra de l'entorn, de to taronja clar lleugerament argilenc i homogènia.

Pertanyents a la segona (F:II), vàrem documen-

Vista cenital plataforma torre (sector 6.1)

tar les restes pertanyents als paraments externs i interns del cos inferior de la torre, objecte d'estudi. Aquestos s'adossaven directament sobre

els paraments anteriorment descrits, folrant així les restes pertanyents a la torre antiga. De majors dimensions tenien una fàbrica realitzada mitjançant una fàbrica de paredat de maçoneria de carreus calcaris travats amb argamassa.

Interpretació

Malgrat que ens trobem en les fases preliminars de l'anàlisi i interpretació de les dades obtingudes durant la intervenció arqueològica, les restes materials i arquitectòniques localitzades junt amb el contrast amb les dades provinents de les investigacions arquitectòniques i de les fonts documentals existents sobre la torre realitzades per Antoni Banyuls, J.V. Boira i J.A. Lluesma ens han permès establir una seqüència cronològica preliminar de l'edifici. Aquesta s'articula al voltant de cinc fases cronològiques:

Fase I

Aquesta se centra en la segona meitat del segle XVI, abastant el període comprés entre els anys 1558-1583. Durant aquesta fase es duu a terme el bastiment de la torre original, el seu funcionament durant 25 anys i el enderrocament de la mateixa com a conseqüència d'un atac dels pirates, l'any 1583.

Fase II

Aquesta fase resta centrada en les darreries del segle XVI, concretament en el període comprés entre l'any 1587 i el segle XVIII. Aquest període comprén el bastiment de la torre renaixentista sobre les restes de la torre de Maqueda i el seu funcionament com a element defensiu i de guaita fins al segle XVII.

Fase III

Aquesta fase està situada al voltant dels segles XVII-XVIII, durant aquest període es duu a terme la remodelació de la plataforma superior, eliminant la garlanda i la plataforma volada,

reduint el diàmetre de la mateixa al cos principal. Aquesta remodelació també va comportar la pavimentació de la plataforma amb dos nivells de pavimentació de la mateixa, obrats amb morter de calç fi.

Fase IV

Aquesta fase s'estén al llarg del segle XIX i comprén l'últim període d'activitat de la torre com a element defensiu i el moment en què es produeix els seu enderrocament i posterior abandonament de l'edifici com a conseqüència dels canvis produïts en el marc polític internacional i les noves polítiques de defensa del litoral.

Fase V

La darrera fase està situada en les darreries del segle XX, en la dècada dels anys 90, moment en què es va dur la restauració de l'edifici. Aquesta es va centrar en la recuperació a nivell estructural del cos de la torre.

Conclusions

La fase referida a la investigació arqueològica ha obtingut uns resultats capitals i satisfactoris tant pel que fa al coneixement històric i arqueològic de l'edifici així com de la seua evolució cronològica. Aquest ens ha permès aprofundir en el coneixement del mateix, documentant un registre de cultura material i d'elements arquitectònics amb un context arqueològic fiable, no alterat en fases posteriors. De manera que refrenen la seqüència cronològica i arquitectònica de l'edifici, establida amb les dades provinent dels treballs d'investigació de caire arquitectònic realitzats en l'immoble així com de les fonts documentals antigues. A més, cal destacar el fet que l'execució de l'estudi ha permès la constatació de l'e-

xistència d'un element que dota d'especial singularitat a l'edifici. Es tracta de les restes pertanyent a la garlanda defensiva que tancava els límits superiors de l'edifici. Aquest donat una sèrie de factors (remodelacions posteriors, interpretacions errònies) ha estat en gran part desconegut fins l'actualitat, moment en què la intervenció realitzada ha constatat l'existència d'aquest element. En aquest sentit destacar el paper de la intervenció arqueològica dins de la fase referida a l'execució de la restauració de l'edifici, els resultats obtinguts durant el procés d'estudi han estat capitals per a garantir una restauració adequada, exacta i acurada de l'edifici. En aquest sentit únicament cal destacar que la intervenció realitzada ha estat imprescindible per a garantir de manera adequada la protecció, conservació, investigació i difusió de l'edifici. Aquesta ha resultat positiva en els diferents camps d'acció relacionats amb la gestió del patrimoni cultural en general i més en aquest cas donada la condició patrimonial de l'immoble (BIC) així com per l'elevada rellevància cultural del mateix. Tanmateix, també destaquem la necessitat d'executar una segona fase d'intervenció on es materialitzen les tasques del projecte que han restat per finalitzar, i que esdevenen imprescindibles per a garantir la correcta conservació i posada en valor de l'edifici.

Patrimoni perdut: la casa dels Espinós o de Sant Vicent

Jaume Buigues i Vila

Primum non nocere

El 8 de maig de 2021, l'Associació Cultural Amics de Teulada va demanar a l'ajuntament de Teulada la protecció de la Casa dels Espinós o de Sant Vicent, per tractar-se d'un edifici d'interès històric i patrimonial¹. No obstant això, l'ajuntament de Teulada en va fer cas omís de la petició i va autoritzar la demolició de l'immoble, la qual es va materialitzar un any després, al mes de maig de 2022, cosa que ha suposat una pèrdua irreparable per al patrimoni arquitectònic valencià.

Vista general de la Casa dels Espinós (Google Earth)

La Casa dels Espinós, que pren el nom de la família Espinós, qui n'era propietària ja al segle XVIII², també és coneguda popularment com a Casa de sant Vicent, perquè tenia a la façana una fornícula amb la imatge d'aquest sant³. Estava emplaçada a la partida Paigi, a la vora de l'antic camí de la Mar, ara carretera CV-743, que uneix els nuclis urbans de Teulada i Moraira, i tot i ser un edifici fortificat o casa amb torre, de la qual se'n feia referència en el llibre *El patrimoni artístic-monumental de Teulada*, no va estar inclosa en l'inventari de patrimoni arquitectònic del

Catàleg de Béns i Espais Protegits del municipi de Teulada, que es va aprovar l'any 2005.

Aquesta casa, i la finca agrícola que l'envolta, va

Detall de la torre amb la fornícula amb la imatge de sant Vicent

mantenir les seues funcions d'habitatge i casa agrícola amb riurau, on posar a recer els canyissos amb la pansa, fins a la segona meitat del segle XX. És aleshores, quan el turisme residencial transforma l'economia de la costa valenciana i desbanca la societat tradicional agrària. En aquell moment es ven la propietat. Per una part, la finca agrícola, que es converteix en una urbanització residencial, i per altra, la casa, que es reforma per tal de convertir-la en un restaurant l'any 1977, ja que el nou propietari considerava que d'un bé patrimonial, com la Casa dels Espinós, es pot traure rendiment i rèdit.

Aquesta edificació que, possiblement, es construïa a les acaballes del segle XVII o principis del XVIII, amb ampliacions al segle XIX i XX, en

Vista parcial del riurau (imatge de Paco Tortosa)

origen era una casa gran, aïllada, amb una torre de tres cossos, d'estructura robusta, edificada amb maçoneria i carreus als cantons, que al segle XX, en perdre la seua funció defensiva, se li van introduir buits, especialment a la façana de ponent, on s'habilita una porta d'accés exterior i dos balcons. La casa estava dotada de cup i almàssera, per al servei de la finca i del veïnat de la partida. També tenia oratori, un fet consubstancial a la religiositat de l'època de construcció, en què s'hi deia missa.

No obstant la reforma duta a termini a les acabades dels anys setanta, per tal de convertir-la en restaurant, l'estructura de l'edifici no va canviar significativament, per la qual cosa la conservació d'aquest immoble haguera estat d'interès, tant per a l'enteniment de les formes i espai de l'habitatge rural amb torre associada, anterior a l'edificació de les cases amb riurau, que prosperen al segle XIX, com per testimoniar la seua contribució al patrimoni cultural del municipi de Teulada, com a cas únic, en el terme municipal, de casa amb element de fortificació connectat. Ara, en el seu lloc, tenim un solar de centenars de metres quadrats buit enmig d'una zona urbanitzada plena de xalets, on està previst s'hi construïska, en breu, un edifici destinat a una cadena de supermercats d'abast internacional.

Malauradament, al llarg de tot el territori valencià, quasi cada dia, ens trobem amb exemples de pèrdues irreparables de patrimoni, especialment de patrimoni rural, el que ha definit durant molts segles la personalitat valenciana, sense que ningú repare en la destrucció irreversible que açò suposa. La conseqüència no pot ser més nefasta, estem davant d'una *neteja cultural de les arrels*, que dóna peu a una societat sense identi-

Vista de la casa amb torre (imatge de Paco Tortosa)]

tat ni memòria, degradada i desfigurada de manera intensa.

El problema a què ens enfrontem és d'enorme calat, causat per un creixent desenvolupisme constructiu i emparat per l'especulació immobiliària i l'afany de guanyar diners fàcils, ja que l'interès dels propietaris d'habitatges singulars, com el que ara ens ocupa, representatius de l'arquitectura tradicional, és el de no invertir en la seua conservació o restauració. No els importa que siguen enderrocats, perquè únicament aspiren a traure un profit econòmic immediat amb la seua venda, sempre amb la vista grossa, el vist-i-plau o l'actuació més que controvertida d'algunes de les autoritats locals.

Parlem de la desaparició del coneixement de les nostres arrels, en aquest cas, dels vestigis culturals de l'arquitectura rural, però també en podríem parlar d'arquitectura urbana, de restes arque-

ològiques i d'altres elements molt importants per al coneixement de la nostra història.

En les nostres mans tenim la tasca de la sensibilització, d'emprendre accions per **difondre i defensar el patrimoni**, i **reivindicar i enfortir el co-**

Solar buit i la casa enderrocada

neixement de les nostres arrels i els seus valors, tant des del terreny de l'educació, com de la conscienciació als propietaris i inversors per tal que s'hi sumen a la visió que el patrimoni pot ser rendible econòmicament sense enderrocar-lo, i com no, dels polítics, ja que, per molta legislació de patrimoni que hi haja, la situació seguirà igual que ara, fins que no hi haja una visió política clara, en què la preservació del patrimoni cultural jugue un paper important i forme part d'un projecte de futur.

Amb aquest escrit volem fer una reflexió i una denúncia pública de la barbàrie que no té fre, de la pèrdua irreparable del nostre patrimoni cultural, de la destrucció conscient de béns culturals d'enorme rellevància per al patrimoni i la història local; i com no, també volem difondre la tasca reivindicativa que l'Associació Cultural Amics de Teulada duu a cap, per la salvaguarda del patrimoni cultural del municipi de Teulada, amb el desig de projectar-lo cap al futur, cosa que en aquesta ocasió ha estat infructuosa, ja que no

s'ha pogut salvar de la retroexcavadora una casa singular i de mèrit. Ni les autoritats municipals, ni els especuladors de la propietat immobiliària, han tingut presents allò que, sobre la preservació del patrimoni construït, deia l'escriptor anglès John Ruskin “*la conservació dels monuments del passat no és una simple qüestió de conveniència o de sentiment. No tenim el dret de tocar-los. No ens pertanyen. Pertanyen en part a qui els van construir i en part a les generacions que han de vindre darrere*”.

1. Referenciada per:

- Joan Ivars i Jaume Buigues, en el llibre, *El Patrimoni artísticomonumental de Teulada*. Ajuntament de Teulada – ACAT. 1992 i 1999.

- Paco Tortosa, en el llibre *Teulada Moraira. Balcó a la mar entre riurais i ceps de moscatell*. Edicions 96 – Ajuntament de Teulada. 2017.

2. Joan Ivars. 2006. *Els noms de lloc i de persona del municipi de Teulada*. Ajuntament de Teulada – IECMA.

3. Aquest plafó ceràmic ha estat estudiat pel professor Fernando Sendra i publicat en el llibre *Plafons ceràmics devocionals a la Marina* de l'any 1995.

Portada d'accés a la casa
(Imatge de Paco Tortosa)

Cuina de Poble: Guisat de pelletes de tonyina

Paqui Tere Bertomeu Buigues

Fa uns quants anys menjar "salat" era molt habitual i barat, este plat ha sigut molt popular a Teulada. Li diem "salat" a la manera de conservar el peix en sal. Utilitzem esta tècnica tradicional amb peixos com la tonyina, la melva, la cavalla, l'aladroc, el bacallà, etc.

De la tonyina, com del porc, s'aprofita tot i, en esta ocasió, gastarem la seua pell, molt gelatinosa, que aporta molts beneficis als nostres ossos i articulacions. Hauríem de menjar "salat" de tant en tant i una bona manera de fer-ho és amb la recepta que teniu a continuació.

Per a 4 persones necessitarem:

750 g de pell, a trossos

2 cebes grans

4 tomaques madures

Oli, pebre roig i pebre negre

La nit d'abans de l'elaboració del plat, rentarem bé les pelletes i les posarem en aigua. Arribat el moment, posem l'oli a la cassola i sofregim les pelletes. Tot seguit, afegim les cebes i, quan estes estiguen transparents, incorporem la tomaca rallada. Després de sofregir-ho tot, agreguem el pebre roig i li peguem una volteta, posem l'aigua i el pebre negre. Per últim, ho deixem coure tot fins que les pelletes estiguen melosetes i rectifiquem de sal si fóra necessari.

Bon profit!

Mireu si es gastava que al poble hi havia botigues que es dedicaven a vendre "salat". He conegut la tenda de "Cernedora", la de la "Correueta" i la de "Pepa Blasco".

A la gent jove li recomane que prove estos plats i que continue amb les nostres maneres sanes i bones de menjar

La qüestió agrària a Teulada durant la Guerra Civil

Juanjo Buigues Sapena

Amb el fracàs inicial del colp d'Estat militar i civil orquestrat per les forces reaccionàries al juliol de 1936, que desencadena la guerra, l'estructura organitzativa de la II República pateix un fort col·lapse i fragmentació durant els primers mesos posteriors.

Fruit d'aquesta dispersió del poder, es produirà una accentuada descentralització política, on els heterogenis comitès revolucionaris que s'aniran configurant dins de la zona lleial a la República, i específicament la força política o sindical preeminent a cada indret, dominaran la nova realitat.

Economia de guerra o revolució?

A l'àmbit rural específicament, les centrals sindicals van haver d'afrontar el repte de mantenir la producció agrícola per atendre les necessitats bèl·liques i les exportacions que aportaven divises a la malmesa economia republicana, a més de garantir la pròpia subsistència de la població a la rereguarda. En alguns casos, els patrons havien desaparegut per por a possibles represàlies, deixant les terres de conreu abandonades, mentre que en altres va ser la coacció contra els propietaris considerats facciosos, per part dels comitès locals, la que va permetre la confiscació de terres i collites, iniciant-se en aquelles localitats on UGT i CNT tenien certa implantació i tradició de lluita, assajos d'explotació col·lectiva de la terra (Aurora Bosch Sánchez, 1983).

Durant tota la contesa bèl·lica les majors controvèrsies al món rural giraran al voltant de la forma de l'explotació de les terres requisades (de manera individual a través del repartiment, o de mane-

ra comuna mitjançant la col·lectivitat), el grau de protecció cap al petit propietari (tradicionalment conservador i amb forta aversió cap a iniciatives socialitzadores), o la intensitat del control governamental sobre les col·lectivitats (centralització i subordinació als interessos bèl·lics, front a autogestió i aprofundiment en la transformació social).

A la Marina Alta, els trets específics que definien la seua realitat, com la major fragmentació de la propietat o la peculiaritat de la seua orografia accidentada, van limitar l'entitat i nombre de les col·lectivitzacions agrícoles dutes a terme, respectant a molts llocs l'explotació per part dels seus antics propietaris. Ací cap de les finques requisades va superar les 25 hectàrees d'extensió (Salvador Forner Muñoz, 1982).

La requisa de les terres als 'senyorets' i la Junta Administrativa.

Al cas concret de Teulada, a instàncies del Comitè d'Enllaç Revolucionari¹ es confisquen entre el mes d'agost i setembre de 1936 les finques rústiques propietat dels terratinents locals Romualdo Bertomeu Rodríguez, Romualdo Bertomeu Lledó

i Ricardo Romany Borja, així com dels germans benissers José i Antonio Cabrera Bertomeu, teuladins per línia materna².

Tots aquests grans propietaris compartien una sèrie de trets en comú que probablement determinaren aquesta actuació. Així, a les darreres dècades havien exercit una forta tutela i control sobre la política municipal i la vida pública, exercint de veritables cacics locals. Tanmateix, van incomplir les bases de treball que regulaven les relacions laborals al camp teuladí, a més d'executar uns polèmics desnonaments d'arrendataris de finques rústiques a octubre de 1935. Entenem que la valoració moral que feia gran part del veïnat d'aquests 'senyorets' no era positiva. Tot i això, cap d'ells va ser declarat oficialment com a 'facció' (fet que els va evitar un possible processament pels Tribunals Populars de Justícia) i, a més, des de les pròpies centrals sindicals se'ls facilitaran carnets d'afiliació per garantir-los certa protecció a la seua integritat personal.

Segons aquells que van protagonitzar les requisas³, les finques no foren pròpiament confiscades sinó que *"van estar cedides voluntàriament pels seus propietaris"*, bé perquè *"no podien pagar els jornals"* o bé perquè *"se les pretenien requisar sindicats d'altres pobles"*. No obstant, la majoria d'aquests propietaris afirmaran que van estar coaccionats a fer-ho, *"fent signar pistola en mà la donació de totes les seues propietats al comitè"*. D'aquesta requisita s'alçarà acta escrita per part del mestre Ramón Villa, estant el seu principal impulsor, el secretari del comitè, Vicente Ivars Oller.

Seguint una evolució semblant a la que assenyala Aurora Bosch pel que fa a l'explotació de les terres requisades al territori valencià, durant els primers mesos després de la confiscació encara

no s'havien entregat formalment a les centrals sindicals per a que les conrearen, individual o col·lectivament, i mentrestant eren gestionades per una Junta Administrativa de Finques Rústiques Requisades (també coneguda com la JAFRI, pel seu acrònim en llengua castellana). A efectes pràctics, aquesta Junta substituïa la figura dels antics propietaris pel que fa a la direcció i gestió de l'explotació de les terres, aplegant a conrear en règim col·lectivista unes 325 hectàrees de terreny en tot el terme municipal, segons el cronista alacantí Vicente Ramos.

Inicialment la direcció de la JAFRI teuladina es trobarà conformada únicament per representants de l'UGT, sindicat amb forta

ascendència entre el proletariat local durant els anys previs⁴. La CNT no s'organitzarà formalment al municipi fins el 13 de setembre de 1936⁵, impulsada per ugetistes descontents i un sector del partit *Izquierda Republicana* (IR), amb la finalitat de *"contrarestar l'hegemonia del sindicat socialista a la localitat"*. Però no serà fins a gener de 1937 quan accediran a participar de la direcció de la Junta a través del seu *'Sindicato Único de Trabajadores de la Tierra'*.

Així, la direcció de la JAFRI va quedar composta per: Miguel Oliver Sobà (primer Secretari, i posterior President a novembre de 1936), Antonio Ern Mengual (President en substitució de l'anterior, quan s'incorpora a files), Francisco Morató García (Secretari a novembre de 1936) i Cristòbal Pons Mengual (Vocal), en representació ugetista; Jaime Bertomeu Puig, Francisco Bertomeu Puig (Vocals) i Antonio Jorro Ortola

(Caixer), com a representants cenetistes.

La petita explotació agrícola, de caire familiar, així com les finques rústiques que es trobaven en règim d'arrendament, van ser respectades, no incorporant-se a les terres administrades per la Junta. Des de les files sindicals eren conscients de la importància que tenien també entre la seua base social els arrendataris o jornalers amb terra (molts dels quals figuraven entre els seus afiliats). Malgrat açò, i front a l'escassetat de recursos econòmics per part del Comitè, tenim constància de la confiscació puntual de l'import de l'arrendament

Pueblo <u>TEULADA.</u> 719	
Junta Provincial Calificadora a que pertenece <u>Alicante</u>	
COMPONENTES:	ENTIDAD A QUE PERTENECEN:
<u>Francisco Ivars Mas</u>	<u>Consejo Municipal</u>
<u>Jaime Oller Masó</u>	<u>id.</u>
<u>Antonio Escortell Llobell</u>	<u>id.</u>
<u>Andrés Buigues Ferrando</u>	<u>S.O. C. C.N.T.</u>
<u>Antonio Ern Mengual</u>	<u>» U.G.T.</u>
<u>Pedro Mengual Valles</u>	<u>Federación Campesina.</u>
<u>Antonio Espinós Moll</u>	<u>Pequeños propietarios.</u>
PRESIDENTE: <u>Francisco Ivars Mas.</u>	
SECRETARIO: <u>José Soler Mayor.</u>	
MAD 49/3 124	

ment per destinar-lo al pagament dels jornals dels treballadors de les finques requisades.⁶

La Junta Administrativa no va estar tampoc aliena a la permanent disputa que mantenien els dos blocs enfrontats dins del Front Popular a nivell local. Així, el conflicte a l'àmbit polític entre els republicans d'esquerres i els socialistes, es traslladarà també a l'esfera sindical, amb una constant tensió entre cenetistes i ugetistes. Tant és així, que a maig de 1937 la CNT ja amagava amb una possible retirada per discrepar amb l'administració que s'estava duent a terme en el si de la JAFRI.

Tanmateix, posteriorment des del Consell Municipal es demanarà a aquesta Junta Administrativa el reconeixement d'un crèdit al seu favor, pels diners en metàl·lic amb què la va finançar el Co-

mitè d'Enllaç, ja que segons l'Alcalde "*aquests diners procedien de donacions fetes pel veïnat per al poble, i no per a cap institució determinada, estant el genuí representant del veïnat, sense discussió alguna, el Consell*".

Esforz d'institucionalització i control governamental del nou panorama agrícola.

Davant el nou panorama agrícola, des de les instàncies governatives republicanes es prendran una sèrie de mesures legislatives urgents per intentar dotar d'un marc legal a les accions mampreses espontàniament per part de les centrals sindicals.

Així, mitjançant el decret del Ministeri d'Agricultura de data 8 d'octubre de 1936 s'acorda l'expropiació sense indemnització a favor de l'Estat d'aquelles finques rústiques pertanyents a persones que havien participat directament o indirectament en el moviment facciós contra la República. Per a determinar aquelles persones titllades de defectes anava a constituir-se a cada municipi una Junta Qualificadora, integrada per l'Ajuntament, el Comitè del Front Popular, i una representació de cadascuna de les organitzacions sindicals d'obriers del camp i agrupacions de petits agricultors, legalment constituïts.

A Teulada la creació d'aquesta organisme es demorarà moltíssim en el temps, probablement degut a que les tensions internes existents entre els diferents òrgans de poder que s'havien anat consolidant (comitè d'enllaç, centrals sindicals, JAFRI, Comissió Local de Proveïments...) feien difícil l'acord i el consens. Així doncs, no serà fins la sessió plenària del Consell Municipal (CM) de l'11 de novembre de 1937, quan quede constituïda formalment aquest organisme, amb els següents membres: en representació del CM, Francisco Ivars Mas (President, en la seua quali-

tat d'Alcalde), Jaime Oller Masó i Antonio Escortell Llobell; en representació de les centrals sindicals, Andrés Buigues Ferrando (CNT) i Antonio Ern Mengual (UGT); en representació de les altres organitzacions agrícoles, Pedro Mengual Vallés (FPC) i Antonio Espinós Moll (associació de xicotets propietaris).

Malgrat aquesta primera relació de membres, la pròpia Junta Qualificadora elevarà un requeriment on se sol·licitarà que aquesta estiga conformada per tots els membres que integren el CM, i no únicament per 3 dels seus membres, amb la fi que els judicis a realitzar sobre aquells individus presumptament facciosos compten amb el major recolzament i justícia possible.

Altre decret emanat des del Ministeri d'Agricultura aprovarà la creació del Comitè Agrícola Local (CAL). Aquest organisme naixia amb la finalitat de treballar pel manteniment de l'índex de producció agrícola normal de les terres existents a cada localitat, per això se'ls dotava de la capacitat d'obligar als posseïdors o usufructuaris al conreu de tota la superfície susceptible d'ésser aprofitable econòmicament. Entre les atribucions d'aquest comitè es trobava la vigilància del terme municipal, mitjançant el servei de guardes rurals, per impedir que els posseïdors de les terres les tingueren abandonades; la intermediació en la sol·licitud de sements, llavors, fertilitzants i demés materials de caire agrícola; així com la gestió del crèdits agrícoles fomentats pel Ministeri.

L'activitat del CAL teuladí, presidit per l'Alcalde de torn, es va centrar en gran mesura a coordinar la comanda de productes i matèries primeres per al conreu de la terra. Tot i això, a febrer de 1938, des del Consell Municipal s'advertia de la necessitat de realitzar un estudi detallat sobre

l'estat de les finques rústiques del terme municipal, ja que n'hi havia moltes que es trobaven en un estat precari. Aquesta situació estava fortament determinada per l'escassetat de mà d'obra per les necessitats de mobilització militar de les diferents quintes. En aquest sentit, en el transcurs del període bèl·lic podem observar com un fenomen consolidat l'augment de la presència femenina a les organitzacions agrícoles locals, fet inèdit abans de la guerra, i que també desapareixerà amb la seua fi.

Els petits propietaris teuladins s'organitzen: la cooperativa comunista⁷ i el sindicat agrícola d'IR.

A l'àmbit rural els comunistes centren els seus

esforços en la creació d'un organisme sindical afí als seus interessos front a l'hegemonia inicial d'UGT i CNT. Així es constitueix la *Fe-*

deración Provincial Campesina (FPC), amb gran influència sobre el petits llauradors, els quals van vore en aquesta institució una eina per a la defensa de la petita propietat front a la voluntat col·lectivista sindical, doncs havien quedat orfes de representació al desaparèixer els sindicats camperols d'inspiració catòlica (com per exemple el teuladí '*Sindicato Agrícola San Vicente Ferrer*'). No debades, des de posicions socialistes i anarquistes assenyalaven que els comunistes, amb aquesta estratègia, donaven abric a antics integrants de la *Derecha Regional Agraria* (Fernando Quilis Tauriz, 1992).

A finals de desembre de 1936 es constitueix a Teulada la *Sociedad Campesina* adscrita a la FPC, comptant inicialment amb 67 socis. Aques-

tes societats tenien com a objectius fonamentals la defensa dels camperols mitjans i pobres, mitjançant la sol·licitud d'ajudes econòmiques, desgravació d'impostos, obtenció de crèdits per a l'adquisició de llavors, eines de conreu i cavalleries o la supressió d'intermediaris en la venda dels productes.

Integraven la Junta Directiva d'aquesta societat: Alejandro Llobell García (President)⁸, Antonio Escortell Llobell (Secretari), Isidro Ortola Signes, Pedro Devesa Escortell, Alejandro Llobell Vallés, Pedro Ginestar Santacreu, Bautista Devesa Escortell, Antonio Mengual Valés i Antonio Llobell.

A l'agost de 1937 passen a denominar-se *Cooperativa Campesina*, reestructurant-se lleugerament els seus càrrecs directius. Així, 'La Campesina' (com col·loquialment se la coneixia) disposava d'un magatzem propi, i tenia a tres treballadors en nòmina. Va aplegar a tindre conreades al terme municipal al voltant de 1.723 fanecades de terreny de secà i 10 fanecades de terreny de regadiu eventual. També disposaven de 20 mules. Tots aquests eren recursos materials privatisats aportats pels socis a la cooperativa per a la seua explotació, així com altres adquirits amb fons propis d'aquesta, finançats mitjançant la quota inicial que havia d'abonar-se per formar-ne part, que era de 30 pessetes, a més de l'aportació mensual d'1 pesseta. Aquesta quota suposava ja una barrera d'entrada que impedia l'accés als jornaleros sense terra i possessions.

Posteriorment, i seguint instruccions d'instàncies provincials marcades per l'evolució de la guerra i la lògica de poder governamental, a març de 1938 aquesta cooperativa s'integrarà dins de la *Sociedad de Trabajadores de la Tierra* de la

UGT, unificant-se les seues juntes directives. L'argument principal serà la necessitat d'aprofundir en la unitat d'acció entre socialistes i comunistes al camp alacantí, per afavorir l'increment de la producció agrícola en benefici del govern de la República, cada vegada més assetjat militarment.

Per altra banda, l'associació de petits propietaris agrícoles existent es constituirà en *Sindicato Agrícola de Izquierda Republicana*, estant el seu representant Antonio Espinós Moll. A febrer de 1938 es va crear la *Federación Provincial de Sindicatos Agrícolas* d'IR, la qual va comptar amb vora 100 sindicats afins a tota la província. Entenem que ací van trobar cabuda aquells agricultors petits i mitjans afins al partit, amb certa capacitat econòmica i logística per a dur una explotació directa i individual de les seues terres, però que no combregaven amb la dinàmica cooperativista que propugnava de 'La Campesina', més sotmesa a les directrius que emanaven des de les instàncies de la FPC a nivell provincial.

La JAFRI cedeix les terres confiscades als sindicats.

Sense conèixer una data precisa, que podríem enquadrar entre mitjans del 1937 i inicis de 1938, les terres requisades per la Junta Administrativa van estar efectivament entregades a centrals sindicals. A partir d'ací, la Junta Administrativa no desapareix sinó que passava a exercir una administració indirecta respecte a les finques requisades, ja que cada sindicat anava a poder mantenir un alt grau d'autonomia en la gestió, decidint-se per l'explotació col·lectiva o individual. Tampoc podem descartar que alguna de les finques requisades continuara mantenint-se sota l'explotació directa de la Junta.

Especialment rellevant fou aquesta cessió de les terres per als cenetistes teuladins, doncs la direcció de la JAFRI no va deixar d'estar controlada en cap moment per la UGT, i amb aquesta decisió aconseguien eludir la tutela directa d'aquest organisme.

Així, es constitueix la *Colectividad Cooperativa Confederada de Trabajadores Campesinos* (CCCTC) teuladina, compresa dins de la Comarca de Dénia, i que tenia com a domicili social la casa requisada on també es trobava la seu del sindicat (propietat d'Antonio Cabrera, a l'actual C/d'Avall, 31); a l'abril de 1938 encara no tenia aprovada oficialment l'acta de la seua constitució. La FERECAL, òrgan de la sindical CNT al camp valencià, va promoure la creació d'aquestes CCCTC a mitjans de 1937 com a eina per accedir a la legalitat i preservar les seues col·lectivitats dels atacs que havia patit fins aleshores perquè no reconeixia a l'Estat com a únic propietari de les terres confiscades. Aleshores hi havia al País Valencià un total del 437 col·lectivitats adscrites a la FERECAL, de les quals només 360 es trobaven formalment legalitzades.

Relació convulsa entre les diferents organitzacions camperoles

De l'existència de la col·lectivitat ugetista tenim constància arran de les successives controvèrsies sorgides amb la *Sociedad Campesina*. Un primer cas, a març de 1937, recollit a la missiva dirigida per la Junta Directiva local a la FPC, on denunciaven que hi havia un nombre indeterminat de socis (que compartien també afiliació al sindicat d'UGT), propietaris de 3 o 4 fanecades de terreny, el qual havia estat sempre el seu mitjà de subsistència, i que se'ls prohibia treballar si no feien entrega d'aquestes terres a la col·lectivitat,

trobant-se aquests socis eventualment sense feina per haver-se negat a fer-ho. Aquesta actuació tindrà la seua continuació a l'octubre de 1937, on un dels socis de la successora *Cooperativa Campesina* es veu obligat a sol·licitar la seua baixa per les pressions que diu partir per part de la *Sociedad de Trabajadores de la Tierra* de la UGT, que l'amenaça amb no acceptar-lo a la feina si continua com a cooperativista. La recurrent tensió entre individualistes i col·lectivistes es feia ací més palesa que mai.

En definitiva, el convuls context propiciat per la guerra civil va aconseguir que al camp teuladí per primera volta en la història es subvertiren les relacions de poder, assajant-se fórmules d'exploatació col·lectiva de la terra, no sense resistències i fortes oposicions, pròpies la clàssica mentalitat individualista del agricultor local. Aquesta acció que atemptava directament contra la propietat privada i contra el poder econòmic establert serà fortament castigada per la justícia militar franquista.

Notes _____

1. El primer Comitè d'Enllaç Revolucionari es crea a Teulada el 4 d'agost de 1936, trobant-se representats de tots aquells partits polítics que composaven el Front Popular amb presència local: per Izquierda Republicana, Jaime Oller Masó, Bautista Vila Buigues, Antonio Espinós Moll i Alejandro Buigues Llopis; per Unión Republicana, Jaime Malonda Ivars; pel PSOE, Vicente Ivars Oller, Antonio Ern Mengual, Lorenzo Andrés Vallés i Francisco Ivars Mas; pel PCE, Antonio Escortell Llobell i José Reduán Llobell .

2. José Cabrera Bertomeu i Antonio Cabrera Bertomeu eren el pare i el oncle, respectivament, de Luis Cabrera Avargues, amb qui Romualdo Bertomeu Rodríguez contrau matrimoni en segones núpcies, després d'haver enviudat de la seua primera esposa, la xabienc Mª Ignacia Bertomeu Bolufer-Gual, que era

filla d'altre acabalat teuladí i eminent polític liberal, Antonio Ventura Bertomeu Bertomeu. Els enllaços matrimonials entre les elits comarcals eren un 'negoci jurídic' habitual.

3. La principal, i quasi única, font que permet una aproximació sobre aquesta qüestió són els testimonis recollits als consells de guerra sumaríssims incoats contra aquells veïns que participaren en la confiscació i administració de les finques rústiques. Fem ús de declaracions literals entre cometes estretes d'aquests expedients.

4. Cal recordar que el sindicat *Trabajadores agrícolas* adscrit a la UGT, gràcies a la declaració d'una vaga a juny de 1932, va aconseguir que es signaren per primera vegada unes Bases de Treball amb els patrons per regular les condicions laborals a l'àmbit agrícola local.

5. Al setembre de 1936, al Congrés Regional de Camperols de la CNT-FAI celebrat a València, es va constituir la *Federación Regional de Campesinos de Levante* (FERECALE) de la CNT, per tractar d'estructurar de nou un moviment anarco-sindicalista al camp valencià, i és just quan es constitueix aquest sindicat a Teulada. Entre els impulsors i dirigents d'aquest sindicat trobarem als germans José i Bautista Bertomeu Vidal, Evaristo Marcos Mur, Francisco Andrés Mollà, Guillermo Oller Masó, José Devesa Ortolà, Andrés Buigues Ferrando o Jaime Bertomeu Puig. Tot i això, abans d'aquesta data hem pogut documentar teuladins afiliats a CNT a altres municipis de la comarca.

6. Coneixem el cas de José Andrés Llobell, arrendatari de la finca anomenada 'Les Basses', propietat de Romualdo Bertomeu Rodríguez, qui va haver d'entregar al novembre de 1936 l'import de 500 pessetes (de les 800 pessetes que abonava per l'arrendament amb caràcter anual) a la Junta Administrativa.

7. Dins de la tendència general d'escassetat documental que hi ha a l'àmbit local sobre aquest període, tant la 'Cooperativa Campesina', com la seua antecessora 'Sociedad Campesina', són l'excepció. Doncs a banda de conservar-se un profús llibre diari de comptabilitat (arxiu personal d'Alejandro Llobell Dalmau), també disposem d'abundant correspondència entre la

junta directiva local i les instàncies provincials, albarans i fulles de treball. Per tot açò, l'estudi d'aquesta cooperativa mereixeria un estudi a part. El 'fervor' burocratitzador associat als comunistes, en aquest cas, ens ha ajudat a conèixer millor aquest període de la nostra història.

8. La hipòtesi segons la qual aquestes societats camperoles promogudes pel PCE eren una mena de continuació dels anteriors sindicats agrícoles d'inspiració catòlica, podria trobar certa base al nostre municipi, ja que Alejandro Llobell García havia estat apoderat de Romualdo Bertomeu Lledó, cap local de Dreta Regional Agrària, a les eleccions de febrer de 1936.

Fonts consultades

- Archivo General e Histórico de Defensa Procedimientos judiciales sumarísimos del Tribunal Militar Territorial 1º.
- Centro Documental Memoria Histórica. Sección Político-Social. PS Alicante. PS Madrid. PS Barcelona.
- Arxiu Municipal de Teulada Llibre d'Actes del Consell Municipal.

Bibliografia

- BOSCH SÁNCHEZ, AURORA: *Ugetistas y libertarios. Guerra civil y revolución en el País Valenciano, 1936-1939*. Institució Alfons el Magnànim, Diputació Provincial de València. 1983.
- QUILIS TAURIZ, FERNANDO: *Revolución y guerra civil. Las Colectividades obreras en la provincia de Alicante, 1936-1939*. Institut Juan Gil-Albert. 1992.
- RAMOS, VICENTE: *La guerra civil (1936-1939) en la provincia de Alicante*. Biblioteca Alicantina. 1972.

Aurelio Arias, el fotògraf de Teulada–Moraira en l'últim mig segle

José Antonio Roca

"S'hauria de tornar a obrir la llotja, m'agradaria que els ciutadans joves pogueren gaudir del Castell per dins i els nostres visitants. L'espai del "senillar hauria d'estar amb més cura i acaronat."

Quantes noces, batejos, comunions, festes, exposicions; quantes celebracions esportives, quantes celebracions corporatives, religioses, esdeveniments patronals, socials, empresarials, quantes fotografies de carnet han passat per la càmera d'Aurelio, en aquest últim mig segle.

Nascut a Astúries (Salcedo) en concret en el Consell de Quirós. En 1975 aproximadament se'n ve a compartir espai aquest matrimoni, al carrer Gata del nostre municipi; des de llavors

un referent professional, amb aqueix ull històric dels nostres paratges, platges, badia, carrers. En l'actualitat està gaudint de la jubilació.

Des que contacte amb una empleada de la seua antiga botiga, parle amb la seua filla, i ell em telefona, revolucionem interiorment a un home senzill, humil, bon home, que comença a buscar una trajectòria personal en documents, targetes d'identitat, disposicions d'Alcaldia, carnets professionals, de tota una vida, està emocionat. Gràcies.

Ve a viure a Teulada, al carrer Gata, en aquells dies la dècada dels 70 a 80.

"Teulada era un poble amb personalitat pròpia, tots érem coneguts, hi havia un tracte de veïns, hui s'ha perdut una mica aqueixa part entran-yable del poble; de seguida ens sentim acollits, era molt còmode viure a Teulada i la criaça dels meus fills."

"En aquesta dècada, estava despertant una evolució polític-social-cultural, com era aquesta pròpia associació, en la qual em van convidar a participar, estava fundant-se amb Vicente Vallés, Jaume Buigues, Joan Ivars i altres, em van convidar a muntar l'exposició de Fotos Històriques del Municipi; va ser molt enriquidor per a mi, conèixer la història d'aquest municipi. Tenia el número 8 d'associat."

"Des de l'Associació es van començar a impartir classes de Valencià per Jaume Buigues, a les quals vaig assistir com a alumne per a poder sentir-me més pròxim als meus veïns."

"Del meu treball el que més m'agradava era el tracte de proximitat i amiat amb els ciutadans

en festes, noces, comunions etc..., m'he sentit molt implicat en la vida del municipi."

Li pregunte per Carlos Tarín, aficionat a la fotografia i em diu, que fa molts anys que es coneixen i que tenen en comú la seua passió per la fotografia.

Preguntant per la seua relació amb l'Església diu: "L'església de Moraira, La Mare de Déu dels Desemparats, estava assignada a D. Francisco

Llopis, feia uns sermons entranyables i especialment els que dedicava als xiquets en la seua primera comunió. Aquesta parròquia va ser la primera de la zona a tindre aire condicionat i inhibidors de mòbils. A l'Església de Teulada. Santa Catalina, en l'època en què vaig arribar estava D. Alfredo Cremades; ell deia que era el "capellà de les obres", perquè en aquells anys la parròquia estava en plena reconstrucció, primer l'Església i després la Casa Parroquial, també tinc un record especial per a ell. Ara en les dues Parròquies tenim a D. Vicente Solera, un home bo amb un tracte molt pròxim i molt apropiat en aquestes parròquies tan especials per la varietat de nacionalitats dels seus feligresos. Nosaltres tenim molt bon tracte, el meu net ha rebut la comunió i la

confirmació amb ell."

- Com veus la infraestructura urbanística, en aquest mig segle de Teulada-*Moraira?

- " Veig una edificació especial de cases unifamiliars, sense edificis alts, hi ha hagut una construcció de preu mig-alt, que ens ha portat visitants i residents, en general, bastant posicionats econòmicament; també trobe a faltar i pense que estaria bé per al nostre comerç, poder atraure a

una altra mena de turistes que puguen canviar cada setmana o 15 dies amb un preu més assequible, però per a això falta infraestructures.

Preguntant-li per les infraestructures, em diu que: El Club Nàutic, la seua evolució li ha aportat un altre

nivell, un gran benefici al Municipi, encara que es queixa del tancament a l'accés de l'escullera, per on passejava cada dia, també diu que ell creu que seria beneficiós per al poble poder reobrir la Llotja o donar-li algun tipus d'utilitat, estem en un poble de pescadors i en Moraira no tenim cap pescateria, i parla del Castell, que és una pena que estiga tancat, i que la Torreta no estiga il·luminada, l'espai del Senillar podia estar amb més cura i bonic, respectant les seues característiques però donant-li una atenció més especial ja que és un dels llocs on al final acaben passant tots els nostres visitants; tenim poques coses i s'haurien de cuidar

Traçat i construcció d'un rellotge de sol

Vicent Ferrer Berenguer

Quadranter, net de la teuladina Anna Maria Vila Ivars

Els rellotges dels campanars, els de paret, els despertadors damunt de la tauleta de nit, els rellotges de polsera o del telèfon mòbil, així com els senyals horaris en els mitjans de comunicació, formen part de la nostra vida quotidiana. Aquests aparells, que mesuren el temps, ens acompanyen tot el dia i vivim pendents d'ells per alçar-nos pel matí, per a començar el treball, per anar a menjar, per acudir a una cita, veure un espectacle, etc.. El concepte del temps forma part de la nostra vida.

En temps passats, encara que la influència del rellotge no era tan important com avui, l'ésser humà sempre ha sentit la necessitat de mesurar el temps i els rellotges solars, també anomenats quadrants, han estat un dels instruments més antics per fer-ho, de fet, és conegut un rellotge de sol egipci de l'època del faraó Tutmosis III (1500 anys ANE.).

Els rellotges de sol poden ser fixos, portàtils i de diverses formes i grandàries. Encara que avui no són necessaris, ni tan pràctics com els rellotges mecànics, electrònics o digitals, són un bell record de com es mesurava el temps en el passat, consolidant-se així una de les raons per la qual m'agrada contribuir a la construcció d'ells, així com a la restauració dels ja construïts; encara que la raó principal del meu gust per aquest tema és la relació amb les matemàtiques, ja que per fer aquests rellotges, encara que no es impescindible, es poden fer un gran nombre de càlculs a l'hora de traçar-los.

Els rellotges solars es basen en la posició del sol en el cel per tal de determinar el pas de les hores. El clergue valencià *Pedro Roiz*, en el seu *Libro de Reloges Solares*, editat a Valèn-

cia a l'any 1575, en el capítol primer en referir-se a la Gnomònica (ciència que estudia aquest tipus de rellotges), la defineix com *divina ciència astronòmica*, cosa que ens permet deduir la importància que tenien els rellotges solars en aquella època.

Una mostra dels rellotges de sol més antics de les terres valencianes traçat d'acord amb les di-

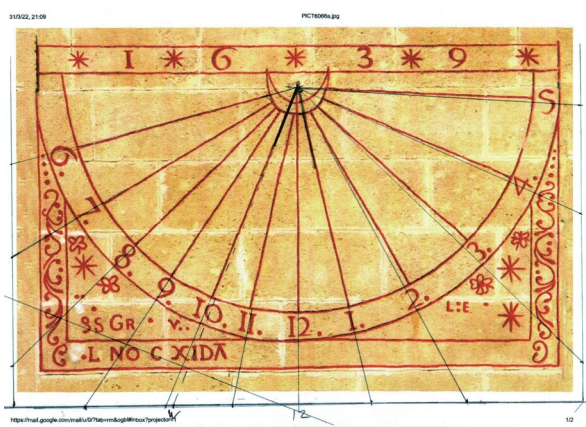
1. Portada del llibre de rellotges solars

rectrius de Pedro Roiz, és el que es conserva a la Sala del Consell o del Justícia i els Jurats de Teulada. L'any 1639 es va cisellar i pintar un rellotge de sol, que segueix les indicacions que es donen a la pàgina 77 del *Libro de Reloges Solares*, per a edificacions orientades al sud, sobre la façana principal de la Sala (observeu la

imatge adjunta). Aquest rellotge ha vingut marcant el temps, sobre aquestes pedres nobles de la Sala, a la societat teuladina, durant segles. No obstant això, a partir de les obres de restauració de la Sala dutes a terme l'any 2006, en què se li va variar l'orientació del gnòmon, el rellotge marca l'hora de manera incorrecta, cosa que caldria corregir, a fi que l'hora solar siga la que li correspon marcar i no una altra.

Traçat i construcció d'un rellotge de sol

Si voleu construir el vostre rellotge de sol, hau-

2. Rellotge de sol de la Sala dels Justícia i Jurats

3. Aliniació de la Sala

reu de saber que la part més important d'ells és l'estilet o gnòmon (tros de vareta metàl·lica, palet o fil tens) que projecta l'ombra. El gnòmon caldrà que estiga orientat en el sentit del pla del meridià, o siga de nord a sud i l'angle format entre la línia horitzontal del meridià i l'estilet ha de ser igual a la latitud geogràfica del lloc (que en el cas de Teulada és de 38.73 graus nord), i és la part superior la que haurà d'estar orientada al

nord, ja que nosaltres a Teulada estem en l'hemisferi nord; de no ser així, si estiguérem a l'hemisferi sud, aleshores la part superior del gnòmon hauria d'orientar-se al sud, de tal manera que el gnòmon serà sempre paral·lel a l'eix terrestre.

Encara que la superfície on es projecta l'ombra del gnòmon no ha de ser necessàriament plana, ací només tractarem la forma de fer rellotges solars en aquest tipus de superfície, ja que presenta menys dificultats.

El traçat i construcció d'un rellotge solar equatorial

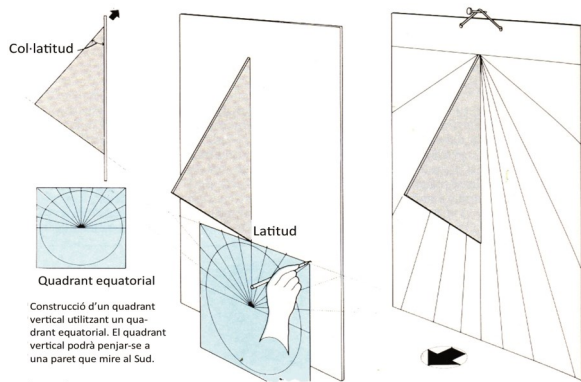
Una modalitat d'aquests rellotges traçats sobre superfície plana és el denominat equatorial. Com bé ens indica el seu nom, és paral·lel a l'equador terrestre i els angles formats entre les hores són iguals i de 15 graus (figures. 1 i 2), perquè si dividim 360 graus entre 24 hores el resultat és de 15 graus cada hora.

A l'hora d'iniciar el procés de traçat farem, amb un tros de tauler de fusta, un triangle rectangle que un dels seus angles mesure tants graus com la latitud (figura 3), també farem un gnòmon, i tot açò ho col·locarem damunt d'un tauler de la manera que es veu en les figures 4, 5, i 6, i ja tindrem fet el rellotge equatorial. A aquest rellotge li pegarà la llum del sol sis mesos per una cara i els altres sis per l'altra, i en els equinoccis només li pegarà la llum a les vores.

Tot ajudant-nos d'un quadrant equatorial (figura 6) podem traçar el rellotge a terra, que, una volta acabat, serà com el de la figura 7.

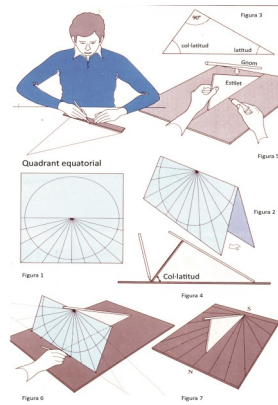
El traçat i construcció d'un rellotge solar en una paret

Per a construir un rellotge en una paret que siga alineada exactament d'Est a Oest (figures 8 i 9) també ens podem servir del quadrant equatorial, però aquesta circumstància és poc comuna en les parets de les nostres cases, per la qual cosa si

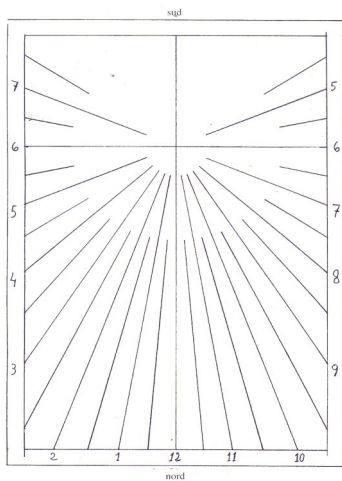
4. i 5. Construcció d'un quadrant equatorià

(Dibuixos extrets del llibre "Los amantes de la astronomia", de Colin A. Ronan.)

un rellotge equatorial, a l'hora del traçat també podem ajudar-nos d'un rellotge mecànic o electrònic, però per açò haurem de tenir en consideració tres dades:

a) La longitud geogràfica del lloc. A Teulada, amb longitud 0.10 graus Est, solament cal tindre en compte que l'equivalència en temps serà sols de 24

nota, l'autor del treball ha fet el rellotge de casa pepe sala i ha col·laborat en el redisseny del de la llotja, a més a fet el present disseny i calcul, d'aquest de terra, per a la latitud de benissa

6. Traçat del rellotge de sol equatorial

equatorial, traçarem una recta vertical cap avall a partir del punt on hem emplaçat l'estilet en la paret i aquesta ratlla serà la de les dotze del migdia. Per al traçat de les altres ratlles ens podem servir d'un rellotge de sol equatorial, i així quan, per exemple, siguem les deu en el rellotge equatorial farem una marqueta on caiga l'ombra de l'estilet en la paret, quan siguem les deu i mitja altra marqueta i així successivament fins que tinguem totes les hores en què el sol il·lumina la paret seleccionada. Després traçarem línies rectes que aniran des del punt on ix el gnòmon de la paret fins a les marques assenyalades.

Si volem, en compte d'ajudar-nos amb

volem fer un rellotge de sol en una paret que no siga orientada de la forma anteriorment esmentada, ho farem de la següent manera: col·locarem primerament el gnòmon en la paret de la forma ja explicada per al rellotge

segons respecte a altre rellotge que tinguérem que fer al meridià zero o de Greenwich que passa pel terme municipal de Benissa. Si es tractara d'un altre lloc hauríem de calcular que cada grau de longitud equival a 4 minuts; així en un lloc situat 5 graus a l'Oest de Teulada, el Sol passarà pel seu zenit (migdia de sol) 20 minuts més tard que en el nostre municipi.

b) L'equació del temps. Si tenim un rellotge de sol correctament construir molt rarament ens donarà l'hora exacta, ja que les hores que nosaltres estem acostumats a usar no es basen en el moviment aparent del Sol (dic aparent, perquè com bé sabreu, no és el Sol el que es mou al llarg de cada dia al voltant de nosaltres, és la Terra la que ho fa al voltant del seu eix, i per això, sempre que farà menció al moviment del Sol, em referiré a aquest tipus de moviment), sinó en allò que els astrònoms anomenen Sol mitjà o fictici, perquè el Sol no es mou en el cel de forma uniforme al llarg de tot l'any, i açò és degut principalment al moviment de translació de la Terra al voltant del Sol, que al no ser circular sinó el·líptic, fa

que la velocitat orbital canvie; de tal forma que les hores solars són més llargues a desembre i més curtes a setembre. També influeix en aquesta desigualtat de les hores solars (encara que de mode menys quantitatiu), que el Sol fictici es mou uniformement al llarg de l'equador celeste, mentre el Sol vertader ho fa per l'eclíptica, que està inclinada sobre l'equador 23 graus i mig aproximadament i la velocitat aparent de moviment, serà diferent dependent de com d'allunyat estiga el Sol de l'equador celeste, bé al nord o al sud. D'aquestes dues causes, ve allò que es coneix com a l'equació del temps, que no és més que la diferència que hi ha cada dia entre les hores de Sol i les hores de Sol mitjà, que són les que habitualment utilitzem. Només haurem de sumar o restar a l'hora oficial la quantitat de temps que ens indique la taula d'equació del temps que ací us facilitem.

c) La diferència entre l'hora del Sol mitjà del meridià principal i l'hora oficial. Es tracta de què en l'horari d'hivern, l'hora oficial va una hora avançada i en horari d'estiu dues hores. Per tant, haurem de restar també, una o dues hores a l'hora oficial, segons l'horari vigent, per a saber l'hora de sol exacta.

Arribats a aquest punt, les persones que intenteu de construir-vos un rellotge de sol us haureu preguntat: com esbrinem la línia meridiana que va de nord a sud?

Doncs, per donar solució a aquesta qüestió us donaré tres maneres de fer-ho:

1a.- Posem un gnòmon vertical sobre una superfície plana i anivellada que li done directament el Sol; a qualsevol hora del matí farem una creueta que indique el punt on se situa l'extrem de l'ombra, po-

dem també fer més creuetes al llarg del matí; amb un compàs o fil amb un llapis en l'extrem, tot prenent com a centre la base del gnòmon i com a radi la distancia entre aquest punt i qualsevol dels punts que hem marcat, farem una o varies circumferències segons les creuetes que haurem marcat al llarg del matí. Per la vesprada en l'extrem de l'ombra acabe sobre qualsevol d'aquesta o aquestes circumferències, farem també altra marca o creu, i entre aquest punt i el que havíem marcat

TAULA D'EQUACIÓ DEL TEMPS

Dia	Gener	Febrer	Març	Abril	Mai	Juny	Juliol	Agost	Setembre	Octubre	Novembre	Desembre
1	+ 3 23	+ 13 35	+ 12 31	+ 4 4	- 2 53	- 2 23	+ 3 36	+ 6 16	+ 0 9	- 10 8	- 16 21	- 11 9
2	+ 3 51	+ 13 40	+ 12 19	+ 3 46	- 3 0	- 2 14	+ 3 48	+ 6 43	+ 0 10	- 10 27	- 16 23	- 10 46
3	+ 4 19	+ 13 50	+ 12 7	+ 3 29	- 3 7	- 2 5	+ 3 59	+ 6 9	+ 0 29	- 10 46	- 16 24	- 10 23
4	+ 4 47	+ 13 57	+ 11 55	+ 3 11	- 3 13	- 1 55	+ 4 10	+ 6 4	- 0 48	- 11 5	- 16 24	- 10 0
5	+ 5 14	+ 14 2	+ 11 42	+ 2 53	- 3 19	- 1 45	+ 4 21	+ 5 58	- 1 8	- 11 23	- 16 23	- 9 36
6	+ 5 41	+ 14 7	+ 11 29	+ 2 36	- 3 24	- 1 34	+ 4 32	+ 5 52	- 1 28	- 11 41	- 16 21	- 9 11
7	+ 6 7	+ 14 11	+ 11 15	+ 2 19	- 3 29	- 1 23	+ 4 42	+ 5 46	- 1 48	- 11 59	- 16 19	- 8 45
8	+ 6 33	+ 14 14	+ 11 0	+ 2 2	- 3 33	- 1 12	+ 4 52	+ 5 39	- 2 9	- 12 16	- 16 16	- 8 19
9	+ 6 58	+ 14 16	+ 10 45	+ 1 45	- 3 36	- 1 0	+ 5 1	+ 5 31	- 2 29	- 12 33	- 16 12	- 7 53
10	+ 7 23	+ 14 18	+ 10 30	+ 1 29	- 3 39	- 0 49	+ 5 9	+ 5 22	- 2 50	- 12 49	- 16 7	- 7 26
11	+ 7 47	+ 14 19	+ 10 14	+ 1 13	- 3 41	- 0 37	+ 5 18	+ 5 13	- 3 11	- 13 5	- 16 1	- 6 59
12	+ 8 11	+ 14 19	+ 9 58	+ 0 57	- 3 43	- 0 25	+ 5 26	+ 5 3	- 3 32	- 13 21	- 15 54	- 6 32
13	+ 8 34	+ 14 18	+ 9 42	+ 0 41	- 3 44	- 0 13	+ 5 33	+ 4 53	- 3 53	- 13 36	- 15 46	- 6 4
14	+ 8 57	+ 14 16	+ 9 26	+ 0 25	- 3 45	- 0 1	+ 5 40	+ 4 42	- 4 15	- 13 50	- 15 38	- 5 36
15	+ 9 18	+ 14 14	+ 9 9	+ 0 10	- 3 45	+ 0 12	+ 5 47	+ 4 31	- 4 36	- 14 4	- 15 29	- 5 6
16	+ 9 39	+ 14 11	+ 8 52	- 0 5	- 3 45	+ 0 25	+ 5 53	+ 4 19	- 4 57	- 14 18	- 15 19	- 4 38
17	+ 10 0	+ 14 7	+ 8 35	- 0 19	- 3 44	+ 0 38	+ 5 59	+ 4 7	- 5 19	- 14 31	- 15 8	- 4 9
18	+ 10 19	+ 14 2	+ 8 17	- 0 33	- 3 42	+ 0 51	+ 6 4	+ 3 54	- 5 40	- 14 43	- 14 56	- 3 39
19	+ 10 38	+ 13 57	+ 7 59	- 0 46	- 3 40	+ 1 4	+ 6 8	+ 3 41	- 6 1	- 14 54	- 14 43	- 3 10
20	+ 10 56	+ 13 51	+ 7 42	- 0 59	- 3 37	+ 1 17	+ 6 12	+ 3 27	- 6 23	- 15 5	- 14 29	- 2 40
21	+ 11 14	+ 13 45	+ 7 24	- 1 12	- 3 34	+ 1 30	+ 6 16	+ 3 13	- 6 44	- 15 15	- 14 15	- 2 10
22	+ 11 30	+ 13 38	+ 7 6	- 1 25	- 3 30	+ 1 43	+ 6 19	+ 2 58	- 7 5	- 15 25	- 14 0	- 1 40
23	+ 11 48	+ 13 30	+ 6 48	- 1 37	- 3 26	+ 1 56	+ 6 21	+ 2 43	- 7 25	- 15 34	- 13 44	- 1 10
24	+ 12 2	+ 13 21	+ 6 29	- 1 48	- 3 21	+ 2 9	+ 6 23	+ 2 37	- 7 47	- 15 42	- 13 27	- 0 40
25	+ 12 16	+ 13 12	+ 6 11	- 1 59	- 3 16	+ 2 22	+ 6 24	+ 2 11	- 8 8	- 15 49	- 13 8	- 0 10
26	+ 12 30	+ 13 3	+ 5 53	- 2 9	- 3 10	+ 2 34	+ 6 25	+ 1 55	- 8 28	- 15 56	- 12 51	+ 0 20
27	+ 12 43	+ 12 53	+ 5 35	- 2 19	- 3 3	+ 2 47	+ 6 25	+ 1 39	- 8 48	- 16 2	- 12 33	+ 0 50
28	+ 12 55	+ 12 42	+ 5 16	- 2 28	- 2 56	+ 3 0	+ 6 24	+ 1 23	- 8 9	- 16 7	- 12 13	+ 1 19
29	+ 13 6	+ 12 30	+ 4 58	- 2 37	- 2 49	+ 3 12	+ 6 23	+ 1 4	- 9 19	- 16 42	- 11 52	+ 1 49
30	+ 13 16	+ 12 16	+ 4 40	- 2 45	- 2 42	+ 3 24	+ 6 21	+ 0 46	- 9 49	- 16 16	- 11 31	+ 2 18
31	+ 13 26	+ 12 2	+ 4 22	- 2 52	- 2 39	+ 3 36	+ 6 19	+ 0 28	- 10 19	- 16 19	- 11 19	+ 2 47

Taula del llibre «Historia y trazado de los relojes de sol», de Miquel Palau. En aquesta taula d'equació del temps, els signes més (+) i menys (-) indiquen si s'ha de sumar o restar del rellotge de sol per a saber l'hora de temps mitjà (hora civil). Quan el rellotge no estiga al meridià central, tindrem en compte la diferència de longitud convertida en temps.

7. Taula d'equació del temps

pel matí comprés per la mateixa circumferència, traçarem una recta, la qual serà perpendicular a la línia Nord-Sud. Si prenem com a centre aquestes dues creuetes i tracem dos arcs tallants per la part oposada al gnòmon, entre el punt on es creuen aquests arcs i la base del gnòmon, per ací passarà la línia Nord-Sud.

2a.- Posem un gnòmon de la forma indicada anteriorment i amb un rellotge que vaja exacte, sumarem o restarem la longitud geogràfica convertida en temps. A més a més, sumarem o restarem l'equivalència de l'equació del temps d'eixe dia i restarem també una hora si estem en horari d'hivern i dues hores si estem en l'horari d'estiu, com ja havíem explicat

abans; així sabrem a quina hora oficial és el migdia de sol, moment en què l'ombra ens assenyalarà exactament la línia Nord-Sud. Observeu els dibuixos adjunts. Ara bé, si feu el rellotge a Teulada el càlcul ja el teniu fet en la taula d'equació del temps que adjuntem, calculada expressament per a la Sala de Teulada.

3a.- Utilitzant una brúixola, però d'aquesta manera podrem tenir un poc d'error, ja que aquest instrument ens indica el Nord-Sud magnètic que com bé sabem no és exactament el Nord-Sud geogràfic.

D'aquestes formes explicades podreu fer el vostre rellotge de sol, encara que us resultarà una mica treballós ja que haureu d'estar des de bon matí fins a la nit fent les marques, per aquesta raó, quan jo he de construir algun rellotge solar, tant en la paret com a terra, preferisc esbrinar per on ha de situar-se l'ombra al llarg del dia a cada mitja hora de forma matemàtica, tot utilitzant càlculs trigonomètrics. Però explicar com es fan aquests càlculs pense que seria un poc complicat per a la majoria dels lectors, al mateix temps que seria allargar-me massa en allò que és una simple col·laboració en aquesta revista de l'Associació Cultural Amics de Teulada.

Espera que aquest treball li siga d'utilitat a qualsevol persona que tinga la il·lusió de traçar-se i construir-se un rellotge de sol. Si eixa és la vostra intenció i en el procés de construcció us trobeu en qualsevol tipus de dificultat, amb molt de gust em tindreu a la vostra disposició.

TAULA D' EQUACIÓ DEL TEMPS

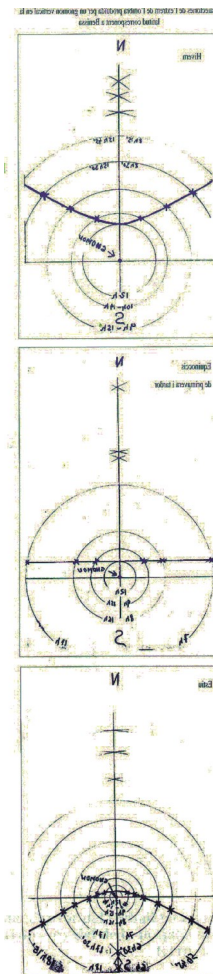
CÀLCULADA PER AL RELLOTGE DE LA SALA DE TEULADA

Dia	Gener		Febrer		Març		Abril		Maig		Juny		Juliol		Agost		Setemb.		Octubre		Novemb.		Decemb.	
	mm	ss	mm	ss	mm	ss	mm	ss	mm	ss	mm	ss	mm	ss	mm	ss	mm	ss	mm	ss	mm	ss	mm	ss
1	+ 2 54		+ 13 8		+ 12 5		+ 3 42		- 3 14		- 2 42		+ 3 17		+ 5 57		- 0 12		- 10 31		- 16 47		- 11 38	
2	+ 3 22		+ 13 16		+ 11 54		+ 3 24		- 3 22		- 2 33		+ 3 28		+ 5 53		- 0 31		- 10 50		- 16 48		- 11 13	
3	+ 3 50		+ 13 23		+ 11 42		+ 3 6		- 3 28		- 2 24		+ 3 40		+ 5 49		- 0 50		- 11 9		- 16 49		- 10 50	
4	+ 4 17		+ 13 29		+ 11 29		+ 2 49		- 3 35		- 2 14		+ 3 51		+ 5 44		- 1 10		- 11 28		- 16 49		- 10 27	
5	+ 4 45		+ 13 35		+ 11 16		+ 2 31		- 3 40		- 2 4		+ 4 2		+ 5 39		- 1 30		- 11 46		- 16 48		- 10 2	
6	+ 5 11		+ 13 40		+ 11 2		+ 2 14		- 3 45		- 1 53		+ 4 12		+ 5 33		- 1 50		- 12 4		- 16 47		- 9 38	
7	+ 5 38		+ 13 44		+ 10 48		+ 1 57		- 3 50		- 1 42		+ 4 22		+ 5 26		- 2 10		- 12 22		- 16 44		- 9 12	
8	+ 6 4		+ 13 47		+ 10 34		+ 1 40		- 3 54		- 1 31		+ 4 32		+ 5 19		- 2 31		- 12 39		- 16 41		- 8 46	
9	+ 6 29		+ 13 49		+ 10 19		+ 1 23		- 3 57		- 1 20		+ 4 41		+ 5 11		- 2 51		- 12 56		- 16 37		- 8 20	
10	+ 6 54		+ 13 51		+ 10 4		+ 1 7		- 4 0		- 1 8		+ 4 50		+ 5 3		- 3 12		- 13 12		- 16 32		- 7 53	
11	+ 7 18		+ 13 52		+ 9 49		+ 0 50		- 4 2		- 0 56		+ 4 58		+ 4 54		- 3 33		- 13 28		- 16 26		- 7 26	
12	+ 7 42		+ 13 52		+ 9 33		+ 0 35		- 4 4		- 0 44		+ 5 6		+ 4 44		- 3 54		- 13 44		- 16 19		- 6 58	
13	+ 8 5		+ 13 51		+ 9 17		+ 0 19		- 4 5		- 0 31		+ 5 14		+ 4 34		- 4 15		- 13 59		- 16 12		- 6 31	
14	+ 8 27		+ 13 49		+ 9 1		+ 0 4		- 4 6		- 0 19		+ 5 21		+ 4 23		- 4 36		- 14 13		- 16 3		- 6 2	
15	+ 8 49		+ 13 47		+ 8 44		- 0 11		- 4 5		- 0 6		+ 5 28		+ 4 12		- 4 58		- 14 27		- 15 54		- 5 34	
16	+ 9 10		+ 13 44		+ 8 27		- 0 26		- 4 5		+ 0 7		+ 5 34		+ 4 0		- 5 19		- 14 41		- 15 44		- 5 5	
17	+ 9 31		+ 13 40		+ 8 10		- 0 40		- 4 4		+ 0 19		+ 5 40		+ 3 48		- 5 40		- 14 53		- 15 33		- 4 36	
18	+ 9 51		+ 13 36		+ 7 53		- 0 54		- 4 2		+ 0 32		+ 5 45		+ 3 35		- 6 2		- 15 6		- 15 21		- 4 6	
19	+ 10 10		+ 13 31		+ 7 36		- 1 8		- 4 0		+ 0 45		+ 5 49		+ 3 22		- 6 23		- 15 17		- 15 9		- 3 37	
20	+ 10 28		+ 13 25		+ 7 18		- 1 21		- 3 57		+ 0 58		+ 5 53		+ 3 8		- 6 44		- 15 28		- 14 55		- 3 7	
21	+ 10 46		+ 13 19		+ 7 0		- 1 33		- 3 53		+ 1 11		+ 5 57		+ 2 53		- 7 6		- 15 39		- 14 41		- 2 38	
22	+ 11 3		+ 13 12		+ 6 42		- 1 46		- 3 49		+ 1 24		+ 6 0		+ 2 39		- 7 27		- 15 48		- 14 26		- 2 8	
23	+ 11 19		+ 13 4		+ 6 24		- 1 57		- 3 45		+ 1 37		+ 6 2		+ 2 23		- 7 48		- 15 58		- 14 10		- 1 38	
24	+ 11 34		+ 12 56		+ 6 6		- 2 9		- 3 40		+ 1 50		+ 6 4		+ 2 8		- 8 9		- 16 6		- 13 53		- 1 8	
25	+ 11 49		+ 12 47		+ 5 48		- 2 20		- 3 34		+ 2 3		+ 6 5		+ 1 51		- 8 30		- 16 14		- 13 36		- 0 38	
26	+ 12 2		+ 12 37		+ 5 30		- 2 30		- 3 28		+ 2 16		+ 6 6		+ 1 35		- 8 50		- 16 21		- 13 18		- 0 9	
27	+ 12 15		+ 12 27		+ 5 12		- 2 40		- 3 22		+ 2 28		+ 6 6		+ 1 18		- 9 11		- 16 27		- 12 59		+ 0 21	
28	+ 12 27		+ 12 17		+ 4 54		- 2 49		- 3 15		+ 2 41		+ 6 5		+ 1 1		- 9 31		- 16 32		- 12 39		+ 0 50	
29	+ 12 39				+ 4 36		- 2 58		- 3 7		+ 2 53		+ 6 4		+ 0 43		- 9 51		- 16 37		- 12 19		+ 1 20	
30	+ 12 49				+ 4 18		- 3 7		- 3 0		+ 3 5		+ 6 2		+ 0 25		- 10 11		- 16 41		- 11 57		+ 1 49	
31	+ 12 59				+ 4 0		- 2 51				+ 6 0		+ 6 0		+ 0 7		- 16 44						+ 2 18	

Els signes més (+) i menys (-) indiquen si s'ha de sumar o restar a l'hora d'aquest rellotge de Sol, per saber l' hora de temps universal GMT.

A més a més per saber l' hora oficial cal sumar 1 hora a l' horari d'hivern i 2 hores a l' horari d'estiu.

8. Traçat gnòmon

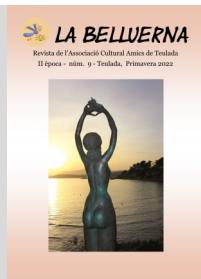

9. Taula equació temps

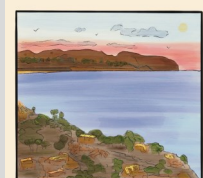
Teulada

L'ACAT es mou

Últimes activitats de l'Associació Cultural Amics de Teulada

La Belluerna, 9

El secret de les muntanyes

Encesa de torres

Nit de Sant Joan

Poemes en una Nit d'Estiu

Festa del Moscatell

Expo L'Art a la Marina

Curts de Moscatell

Nit de por: Els nostres monstres

Escolta **Bastida Ràdio**, el programa quinzenal de la Federació d'Instituts d'Estudis del País Valencià

Cada quinze dies, des d'Aldaia Ràdio, per a la Xarxa d'Emissores Municipals del País Valencià:

Descarrega't els programes anteriors des del nostre Ivoox:

Amb la col·laboració de:

Col·laboració de l'ACAT amb la Federació dels Instituts d'Estudis del País Valencià

